

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Indhold

PAPYRUS 29. årgang nr. 2 2009

Afstøbning af hieroglyffer på Monte Pincio-obelisken (nr. 226). (Foto Ole Haupt).

4 Obeliskafstøbninger i Thorvaldsens Museum

Thomas Christiansen

14 Fra fajanceskår til kolossale statuer fra Memfis: Petrie Projektet

Tine Bagh

26 Venskab i det gamle Ægypten

Dennis Skjalm

32 Alabastkapellerne i Karnak

Lise Manniche

42 Ægyptens gåder – anmeldelse af BBCs TV-serie

Bo Dahl Hermansen

46 Siden sidst

Annette Lerstrup

51 Nekrolog

Tage Petersen

OM FORFATTERNE

Tine Bagh, cand. phil., PhD, er Carlsberg-stipendiat, Ny Carlsberg Glyptotek.

Thomas Christiansen er stud. mag. i ægyptologi.

Bo Dahl Hermansen er cand. phil. i nærorientalisk arkæologi og post doc-stipendiat ved Centre for Bible and Cultural memory, Afdeling for Bibelsk Eksegese.

Annette Lerstrup er cand. phil i ægyptologi.

Lise Manniche, mag. art., PhD, er ekstern lektor på CNI.

Tage Petersen er cand. mag. og PhD i religionshistorie.

Dennis Skjalm er cand. mag. i ægyptologi.

ENGLISH ABSTRACTS

Casts of obelisks in the Thorvaldsen Museum

Thomas Christiansen

The name of Georg Zoëga (1755-1809) is connected with the decipherment of the hieroglyphs, but this great Danish scholar is also responsible for having casts made of parts of four of the obelisks in Rome before they were re-erected in their present positions. The author has identified the casts with their models, and discusses the reasons for their existence, relating them to Horapollon's study on hieroglyphs which was virtually the only reference work in those days.

From faience sherds to colossal statues: The Petrie Project

Tine Bagh

The author is currently engaged in the study of excavation records of objects in the Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhagen. In this article she discusses the finds which can be traced back to the excavations of W. M. F. Petrie at Memphis. We follow Petrie in his quest for financial support from various sponsors, including Carl Jacobsen of the Carlsberg breweries, and in the personal support he received from his wife Hilda and from colleagues in Denmark.

Friendship in ancient Egypt

Dennis Skjalm

A friend (Eg. *hnms*) is someone, unrelated to you, with whom you have relations in life but who may also be of im-

portance in death, either as a participant in or organiser of funeral rites or as someone to rely on in posthumous affairs. In life a code was established as to how to behave in society with friends, colleagues and important people. The author examines references to 'friends' in literature, occasionally supported by pictorial representations.

Alabaster chapels at Karnak

Lise Manniche

Alabaster (properly: calcite) is an intriguing stone, soft and fragile with a very busy appearance, yet it was used for building chapels to be set up in temples. Four such are now on display in the Open Air Museum at Karnak, a fifth remaining in situ near the 7th pylon. All have vaguely similar dimensions and decoration, but each one of them has its own story to tell.

Review of BBC TV documentaries Summer 2009

Bo Dahl Hermansen

Some of the questions taken up in the 8-part series are here reviewed critically, including the date of the beginning of hieroglyphic writing; the thought process behind the creation of the step pyramid; the economic and social implications of large building projects such as pyramids; the inauguration of the Valley of the Kings; the ranking of great warrior kings; the identity of an unidentified, royal mummy; and the case of Cleopatra.

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Institutet
Københavns Universitet
Amager
Snorresgade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
mail@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@manniche.org

Bestyrelse
Torben Holm-Rasmussen
(formand)
Elin Rand Nielsen (næstformand)
Pia Adamsen (sekretær)
Tine Bagh
Diana Barfod (kasserer)
Paul John Frandsen
Lise Manniche
(Papyrus-repræsentant)

PAPYRUSredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Annette Lerstrup
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen

Tryk
P.E. Offset, Varde
Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg.
Eftertryk kun tilladt med
skriftlig tilladelse fra redaktion
og forfattere.
Indlæg modtages gerne. Bort-
set fra det redaktionelle stof
dækker bladet indhold ikke
nødvendigtvis redaktionens
holdninger, da Papyrus også er
åben for debat.

ISSN 0903-4714

Omslagsbillede
Forsiden: Monte Pincio-
obelisken (foto LM), afstøb-
ninger (nr. 234, 208 og 215)
fotograferet af Ole Haupt.

Bagsiden: Monte Pincio-obelisken (foto LM).

Redaktionelt

To forfattere får deres debut i dette nummer af Papyrus. Dennis Skjalm skrev afgangsupgave om venskaber i det gamle Ægypten, og det er en del af dette arbejde, der foreligger i en populær version her. Emnet er kun i begrænset omfang behandlet tidligere, og det er interessant at se på hvilke områder venskab er belyst i de gamle tekster i modsætning til slægtskab og kollegiale forhold. Venskab mellem mænd (for det er det eneste vi kender til) rakte ud over døden, hvor man kunne trække på sine venners assistance både i begravelsesritualer og i posthume anliggender.

I Thorvaldsens Museum findes der en samling mindre afstøbninger, som for nogle år siden blev identificeret af Jan Zahle som stammende fra nogle obelisker, der for lidt over 200 år siden blev genrejst i Rom. Opgaven med at skrive om dem blev uddelegeret til Thomas Christiansen, ægyptologistuderende på overbygningen på CNI. Her fortæller han om hvilke obelisker der er tale om og forsøger at gennemskue, hvad Zoëga ville med netop disse afstøbninger på et tidspunkt, hvor hieroglyffernes gåde stod umiddelbart foran sin løsning.

Tine Bagh har travlt med at undersøge udgravningshistorien bag et større antal fund i Glyptotekets samlinger. I dette nummer af Papyrus opruller hun historien om Petries udgravninger i Ægypten, der fra og med 1908 blev støttet af brygger Carl Jacobsen med det formål for øje at fylde hans nyetablerede museum med ægyptiske oldsager af høj karat. Redaktøren selv har undersøgt andre løse dele, fundet under udgravninger og pylontømninger i Karnak: alabastkapeller opsat af konger i det 18. dynasti som holdeplads for guden Amons hellige båd i forskellig sammenhæng. To kapeller og en væg fra et tredje har kunnet ses i Open Air-museet i mere end 50 år, men nye rekonstruktionsarbejder på stedet præsenterer sidstnævnte og et fjerde kapel i en så komplet form som resterne tillader det. Ruinerne af et femte kapel står endnu på sin plads nær den hellige sø. Alle afslører de sider af Karnak-templets komplicerede byggehistorie.

Danmarks Radio viste i sommer en række programmer om Ægypten, hvori mange estimerede ægyptologer deltog. Bo Dahl Hermansen har kastet et kritisk blik på serien for at undersøge i hvor vidt omfang programmerne faktisk afspejler den aktuelle forskning. Redaktøren har selv deltaget i lignende projekter i de senere år, og som "talking head", hvor man kun har føling med en lille del af helheden, er det umuligt at gennemskue, hvordan redaktionen af det endelige program, og dermed dets kvalitet, vil falde ud. En del kan fornemmes gennem den indledende samtale med produceren, men der er altid en risiko for, at man vil blive klippet i stykker og citeret ude af sammenhæng. På den anden side ligger fordelene i, at der bliver mulighed for filmoptagelser på ellers utilgængelige steder. Det er en satsning for alle parter, men en ting er sikkert: sådanne programmer styrker interessen for det gamle Ægypten.

LM

OBELISKafstøbninger *i Thorvaldsens Museum*

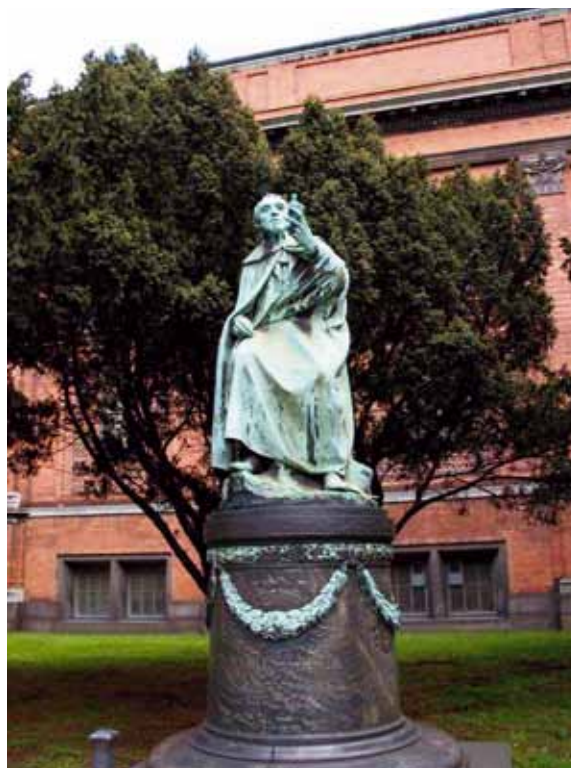
Thomas Christiansen

I Thorvaldsens Museum findes der 49 afstøbninger af dele af tre romerske obelisker. Det drejer sig om dem, der står på Montecitorio, på Monte Pincio og foran Trinità dei Monti. Thorvaldsen har formentlig arvet dem efter sin mentor og ven Georg Zoëga, hvis efterladte bo han tog sig af. Med sit monumentale værk, et foliebind på over 700 sider, *De origine et usu obeliscorum* (Rom 1797), indskrev denne sig i ægyptologiens historie, og kan på mange måder regnes for den første danske ægyptolog. Da 2009 er 200-året for hans død, er det passende at behandle disse afstøbninger for gennem dem at minde manden og hans ægyptologiske hovedværk.¹

Georg Zoëga

Zoëga blev født den 20. december 1755 i den lille by Daler i Slesvig.² Præstesønnen kom i 1773 til universitetet i Göttingen, hvor hans interesse for oldtiden blev vakt af Chr. Gottlob Heyne, der grundlagde den moderne klassiske filologi. I 1782 blev han knyttet til mønt- og medaljesamlingen på Rosenborg og senere samme år sendt på en udenlandsrejse, der skulle have varet to år, så han kunne sætte sig fuldstændig ind i numismatikken og ved sin hjemkomst overtage ansvaret for samlingen. Da han havde forladt København, blev han i Kerteminde gjort opmærksom på et ægyptisk mindesmærke, der brugtes som vasketrug i byfogedens have. Han undersøgte det og fandt, at det var låget til en mumieformet stensarkofag. Man viste ham derefter et lignende på herregården Brolykke. Begge antages at være ført til Fyn af oberst Jesper Friis, der i 1618 besøgte Ægypten. De sendtes på foranledning af Zoëga til København og udgør nu en del af Nationalmuseets samling (inv.nr. AAa13 og AAa14).

Den 30. januar 1783 kom Zoëga til Rom, hvor han endte med bosætte sig, for han giftede sig samme år med Maria Pietruccioli, som han havde mødt kort efter sin ankomst, og gik derfor over til den katolske tro. Selvom hans venner og familie

Bronzestatuen af Georg Zoëga står uden for Glyptoteket. Ludvig Brandstrup 1910.

stadig var positivt stemt overfor ham, da de havde hørt om konverteringen til katolicismen, og selvom han senere i sit liv modtog stipendier og stillinger fra den danske stat, kom Zoëga aldrig, hvad der ellers var hans højeste ønske, til at gense sit fædreland. Et andet bekendtskab, som Zoëga gjorde samtidig med Maria, et der også blev afgørende for hele hans senere liv, var Stefano Borgia.³ Borgia var *monsignore del propaganda fide*, senere kardinal. Han førte, som sekretær for kongregationen *de propaganda fide*, opsyn med alle den katolske kirkes missioner. Denne stilling benyttede han i rigt mål til at skabe en enestående samling af oldsager, især fra Ægypten og Asien, da det var pålagt missionærerne at samle alt, hvad de kunne overkomme. Borgias samlinger omfattede alt muligt, såsom håndskrifter, kunstgenstande, mønter, indskrifter, mytologiske fremstillinger, naturalier etc. Det meste blev opstillet i Borgias villa i Velletri. Det varede ikke længe, før Borgia satte Zoëga i gang med at ordne og beskrive den rigeste afdeling af samlingerne: de romerske kejsermønter fra Ægypten.

Fig. 2 Kongen som sfinks (nr. 204).

Fig. 1 Montecitorio-obelisken (foto LM).

Værket om de ægyptiske kejsermønter, *Numi Aegyptii Imperatorii in Museo Borgiano Veletris* (Rom 1787), blev det første, som så lyset fra Zoëgas hånd og hans adkomst til at regnes blandt tidens fremmeste oldtidsforskere. Arbejdet med denne bog var på mange måder starten på Zoëgas ægyptologiske studier, for han indså nødvendigheden af at kende de ægyptiske oldsager ved siden af de græske, da symboler fra begge områder var blandet sammen

på mønterne. I efteråret 1784 lavede han derfor en optegnelse over alle ægyptiske genstande, der fandtes i Velletri. Han lærte endvidere koptisk, der efter hans mening var det vanskeligste af alle sprog, og drev det heri så vidt, at han uden sammenligning var den af sine samtidige, der var bedst bevandret i det. Da forfatteren overrakte pave Pius VI et eksemplar af sin bog, opfordrede han Zoëga til at skrive et værk om de ægyptiske obelisker, han var i færd

Fig. 3 Ra Harakhte (nr. 205).

Fig. 4 Teksten til Ra Harakhte (nr. 206).

Fig. 5 Khepri (nr. 214).

med at opstille. Zoëga tog imod hvervet og begyndte i foråret 1788 på forarbejdet hertil. Gipsafstøbningerne i Thorvaldsens Museum må alle stamme fra perioden, hvor Zoëga arbejdede på dette værk.

Montecitorio-obelisken

De nitten paneler, der i dag har numrene 204-222, er alle afstøbninger af dele af obelisken på Montecitorio [fig. 1], der efter omfattende restaurering blev rejst af Pius VI i 1792. Den omkring 22 meter høje obelisk var oprindeligt et monument opført af Psammetik II fra det 26. dynasti, og udførelsen af reliefferne og hieroglyfferne er et godt eksempel på den genfødsel af Ægyptens gamle kunstneriske traditioner, der karakteriserer dette dynasti. Ifølge antikens historikere stod obelisken oprindeligt i Heliopolis, det traditionelle center for den ægyptiske solkult, indtil Augustus for at fejre sin erobring af Ægypten i år 31 f.Kr. fik den transporteret til Rom, hvor den i år 10 e.Kr. blev rejst på Campus Martius. Da seks af panelerne er afstøbninger af relieffer eller hieroglyffer, der optræder på obeliskens pyra-

midion, kan der ikke herske tvivl om, at de nitten paneler er lavet før den blev rejst af Pius VI. På afstøbningerne fra pyramidionen ser vi detaljer af scener, hvor kongen i form af en sfinks præsenterer et *maat*-offer [fig. 2 nr. 204] til Harakhte [fig. 3 nr. 205], "den store gud, himlens herre" [fig. 4 nr. 206], og et offerbrød til Atum, "Herren over Heliopolis" (nr. 207). Over hver af offerscenerne er en bevinget skarabæ [fig. 5 nr. 214], Khepri, i færd med at skubbe solskiven mod pyramidionens top. På denne måde er solgudens daglige færd over himlen koncist gengivet, for han manifesterer sig i løbet af dagen i tre aspekter, Khepri, Harakthe (Ra) og Atum, som korresponderer til dagens tre faser, morgen, middag og aften.

De resterende tretten paneler er alle afstøbninger af enkelte hieroglyffer og er formentlig lavet for at bistå Zoëga i hans studie, for i sit værk om obeliskerne behandler han spørgsmålet om hieroglyffernes betydning indgående, selvom han anså problemet for uløseligt. Han var overbevist om deres grundlæggende allegoriske natur, men mente dog, at de med tiden havde antaget visse alfabetiske træk.

Fig. 6 Gås = søn (nr. 212).

Fig. 7 Grib = mor (nr. 211).

En fællesnævner for de tretten hieroglyffer fra Montecitorio er, at de alle optræder i Horapollos *Hieroglyphika*, datidens vigtigste kilde til forståelsen af hieroglyfferne, som Zoëga referer til gentagne gange, hvorfor vi kort vil beskrive den.

Manuskriptet, der blev fundet på den græske ø Andros tidligt i det 15. århundrede, indeholder en indledning, der siger, at det blev skrevet på ægyptisk af Horapollo fra Nilopolis og siden oversat af Philippos. Hverken forfatteren eller oversætteren kan identificeres, men er traditionen sand, er det det eneste eksempel på en bog, der i sin helhed er blevet oversat fra ægyptisk til græsk. Det er formentlig skrevet tidligt i det 4. århundrede e.Kr. og oversat kort tid derefter. Det består af to bøger, hvoraf den ene indeholder 70 kapitler og den anden 119. Hvert kapitel handler om en hieroglyf og har en kort overskrift, der enten beskriver hieroglyffen eller hvad den udtrykker. Forbindelsen mellem tegn og mening tolkes allegorisk. Vi læser for eksempel, at en gås [fig. 6 nr. 212] bliver brugt til at udtrykke ordet “søn”, fordi dette dyr i højere grad end noget andet elsker sit afkom, og at gribben [fig. 7 nr. 211] bliver brugt til at udtrykke begrebet “mor”, fordi der ikke eksisterer gribbehanner. Selvom Horapollo har misforstået, hvordan hieroglyfskriften fungerer, er der et element af sandhed i langt de fleste af hans udlægninger, hvorfor han må have kendt til en tradition, der på en eller anden måde gik tilbage til en tid,

hvor man stadig havde et førstehåndskendskab til det ægyptiske sprog. Gåsen bliver i den klassiske hieroglyfskrift rent faktisk brugt til at skrive ordet “søn”, fordi ordene for søn og gås er enslydende på ægyptisk, og begrebet “mor” skrives med en grib af samme årsag. Han beskriver dog også billeder, der ikke har deres oprindelse i hieroglyffer, men i religiøse fremstillinger og illustrationer, og en del motiver, der aldrig har eksisteret i den ægyptiske kunst eller skrift såsom “en løve, der spiser en abe”, eller “liget af en hest”.

Zoëgas skarpe blik for ægyptisk kunst kommer til udtryk i hans rammende beskrivelse af Montecitorio-obelisken:

Omridsene er strenge og hårde ... men denne hårdhed hindrer ikke, at miner og muskler er passende udtrykt i billederne af mennesker og lemmer, ligesom klæder og redskaber har form og fylde. Alt er snarere meget nøjagtigt tegnet og i mange figurer ser man en tålmodig omhu med at fremstille selv de mindste dele korrekt... Figurernes bevægelser og handlinger er simple og langsomme, og uden stor mangfoldighed... Grupper optræder sjældent; for det meste står figurerne, der er forbundet gennem handling, direkte overfor hinanden (s.67-68).

Fig. 8 Monte Pincio-obelisken (foto LM).

Monte Pincio-obelisken

Panelerne 223-233 stammer fra Monte Pincio-obelisken [fig. 8 og for- og bagsiden], der var en af de sidste, der blev rejst i antikken. Den forholdsvis lille obelisk, der i højden måler lidt under 10 meter, er fra et historisk, religiøst og ægyptologisk synspunkt en af de mest interessante. Dens indskrift er uden tvivl komponeret i Rom af en lærd hieroglyf-kyndig fra det lokale Isis-tempel og indgraveret af lokale håndværkere. Sproget er arkaiserende, stavemåde korrupt, og tegnenes barbariske former gør, at mange passager er nærmest uforståelige, men formålet med den er ganske tydeligt: at tjene som et monument

Fig. 9 Antinous og Amon-Ra (nr. 224).

for Antinous, Hadrians yndling, der druknede sig Nilen, for at afværge et ondt varsel for kejseren. Obelisken må derfor oprindelig være opført i tiden mellem Antinous' død 130 e.Kr. og Hadrians død 138 e.Kr.

Hadrian tog usædvanlige midler i brug for at ære den afdødes minde. Han blev guddommeliggjort, templer til hans ære blev opført i hele imperiet og en nyfødt stjerne, der skulle repræsentere hans sjæl, blev opkaldt efter ham. I Ægypten blev en by kaldet Antinopolis grundlagt i det hermopolitanske nome nær ved stedet, hvor han døde, og ifølge obelisken indskrift blev der endvidere bygget et gravmæle for ham i Tivoli udenfor Rom.

Kongens og gudernes titler og epiteter er for så vidt traditionelle, men indskriftens lovprisningstale af den afdøde yndling er uden sidestykke. Antinous taler i indskriften som en genopstanden gud og beder Harakthe om at velsigne Hadrians regeringstid. Han har fået evig ungdom af Thoth og er blevet modtaget af de ægyptiske guder som en ligemand. Stiftelsen af hans officielle kult bliver optegnet og accepteret. Alt dette om en privatperson er uhørt og overholder ingen af den ægyptiske religions regler. To af panelerne er afstøbninger af de to bedst bevarede relieffer umiddelbart under pyramidionen. De er begge omkring en meter høje og gengiver reliefferne helt, og ikke som afstøbningerne fra Montecitorio dele af dem. Det ene viser Thoth, der giver

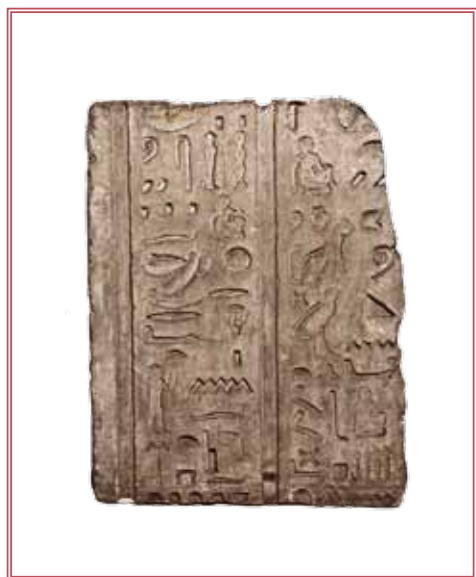

Fig. 10 Udsnit af teksten (nr. 232).

Fig. 11 Obeliskens ved Trinità dei Monti (foto LM).

hieroglyffen for hjerte til Antinous med ordene: “Jeg giver til dig, at dit hjerte dagligt vil leve” [**forsiden nr. 223**]. Det andet viser Antinous, der enten giver Horusøjet til eller modtager det fra Amun [**fig. 9 nr. 224 og forsiden**]. Det er svært at afgøre hvem, der er modtageren, da indskriften på dette relief ikke umiddelbart giver nogen mening.

De resterende ni paneler er alle afstøbninger af dele af den egentlige indskrift, der står i to kolonner på obeliskens fire sider [**fig. 10 nr. 232**]. De er alle omkring en meter høje og indeholder adskillige hieroglyffer, hvad der muliggør en sammenligning mellem dem og kobberstikket af Monte Pincio-obelis-

ken i Zoëgas publikation. Ved en sådan sammenligning konstaterer man, hvor nøjagtig en betragter Zoëga var, for stikket gengiver næsten fotografisk ethvert tegn, der optræder på panelerne. Netop denne nøjagtighed gør, at kobberstikkene stadig er en stor hjælp for enhver ægyptolog, der arbejder med de romerske obelisker.

Obeliskens blev først rejst i 1822 af Pius VII. Pius VI havde i sinde at rejse den i Cortile della Pigna, men inden denne plan kunne udføres, var Rom besat af Napoleons tropper, og den firsårige pave ført til Frankrig, hvor han døde i fangenskab.

Trinità dei Monti

Panelerne 234-252 stammer fra den obelisk, der står foran kirken Trinità dei Monti ovenfor Den Spanske Trappe [fig. 11]. Det var den anden obelisk, Pius VI fik sat op – den første var obelisk, der står foran Quirinal-paladset. Da en del afstøbninger er fra obeliskens top, må de være lavet før den blev rejst i 1789, det vil sige kort tid efter, at Zoëga begyndte på arbejdet med *De origine et usu obeliscorum*. Det synes nærliggende, at alle afstøbningerne på Thorvaldsens Museum er lavet i det samme tidsrum, hvorfor vi med nogen sikkerhed kan datere dem til perioden 1788-1789.

Fig. 12 Konge ofrer salvekrukker (nr. 235).

Fig. 13 Konge ofrer brød (nr. 236).

Den omtrent 14 meter høje obelisks præ-romerske historie ved vi intet om, udover at den stammer fra et ægyptisk stenbrud. Den bliver nævnt første gang i Ammianus Marcellius' historieværk fra den første halvdel af det 4. århundrede, hvor det bliver sagt, at den blev ført til Rom i tiden efter Augustus, men ikke af hvem og hvornår. Ud fra relieffernes og hieroglyffernes dårlige udførelse bestemte Zoëga tiden for dens transport til Rom til perioden mellem Commodus og Gallienus, hvilket vil sige den første halvdel af det tredje århundrede. Denne datering understøttes af indskriften, som er en sen romersk kopi af teksten på den obelisk, der nu står på Piazza del Popolo. Denne obelisk var oprindelig opført af Ramesses II i Heliopolis og blev siden ført til Rom af Augustus.

En af Zoëgas fortjenester var, at han var den første, der gendrev Winckelmanns tese om den ægyptiske kunsts uforanderlighed ved at påvise, hvordan obelisker, inskriptioner og statuer kunne deles op i bestemte perioder ud fra stilen og kvaliteten af håndværket.⁴ Han forstod, at de fleste græske og romerske imitationer af ægyptisk kunst fra hellenismen var barbariske karikaturer, og at de repræsenterede den ægyptiske kulturs undergang.

De atten paneler fra Trinità dei Monti er næsten udelukkende afstøbninger af figurer, hvad der ad-

Fig. 14 Guden Atum(?) (nr. 237).

Fig. 15 Gud med *atef*-krone (nr. 241).

Fig. 16 Profil (nr. 243).

skiller dem fra afstøbningerne fra Montecitorio og Monte Pincio, hvor størstedelen afstøbningerne er af hieroglyffer [figs. 12-16 nr. 235-237, nr. 241, nr. 243]. Zoëgas beskrivelse af obeliskens er en præcis gengivelse af, hvad vi ser på panelerne:

Rå og uden karakter er figurerne; ikke rå som i kunstens tidlige begyndelse, men mere lig en senere vanartet tid, der blander mange og forvirrede ting, uden dybde, klarhed og sirlighed... Alt sammen så vidt forskelligt fra de øvrige obelisker, ja, alle ægyptiske værker, at ingen, der er bekendt med folket, kan tro, at det er en ægyptisk kunstners arbejde (s. 76-77).

Den tilslørede Isis

Zoëgas bog om obeliskernes oprindelse og brug indtager en mærkelig stilling i ægyptologiens historie. Afsluttet umiddelbart før Napoleons felttog til Ægypten er den et monument over en stor videnskabelig ånd, der står over for et forældet stof. Så

langt kunne man gå ad gamle kendte veje, og ikke længere. Zoëga samlede i sit værk alt, hvad der tidligere var skrevet og tænkt om det gamle Ægypten og gav det hele en ny belysning. Han gjorde alle tidligere værker overflødige og viste dermed klarere end nogen anden, hvad der endnu manglede. Man kan beklage, at han skrev før tydningen af hieroglyfferne, men man kan også anskue tingene på en anden måde. For Zoëga, som for grækerne, var Ægypten den tilslørede Isis. I dag 200 år senere er sløret for længst løftet og vores viden om Ægypten forøget i sådan grad, at intet menneske kan overskue den i et blik. Denne udvikling har dog også ført til, at troen på, at der bag dette slør fandtes en guddom, er gået tabt. Zoëgas bog er det sidste monument over det Ægypten, der i årtusinder var indbegrebet af visdom.

Noter

- 1 Afstøbningerne er publiceret af L. Müller i 1850. En publikation af Thorvaldsens samling af afstøbninger efter antikke forbilleder – ialt 650 – er under forberedelse ved dr.phil. Jan Zahle. Forfatteren takker for tilladelse til at offentliggøre en del af dette materiale i *Papyrus*.
- 2 Se Friis Johansen 1935 for Zoëgas liv og virke, med hovedvægt på hans betydning for arkæologien.
- 3 Se Andreasen 1935 for Borgia og hans kreds af danske lærde filologer og oldtidsforskere.
- 4 J. J. Winckelmann (1717-1768) var tysk kunsthistoriker og arkæolog. I sin klassiske *Geschichte der Kunst des Altertums* (1764) inddelte han som den første den klassiske kunst, som han havde et enestående førstehåndskendskab til, i perioder, hvorfor han regnes for kunsthistoriens fader.

Litteratur

- Ø. Andreasen, 'Kardinal Borgia og de Danske i Rom', i L. Bobé, *Rom og Danmark I*, København 1935, s.268-313.
- A. Cory, *The Hieroglyphics of Horapollo Nilous*, London 1840.
- A. Erman, *Römische Obeliskten*, Berlin 1917.
- K. Friis Johansen: 'Georg Zoega og Rom', i L. Bobé (red.), *Rom og Danmark I*, København 1935, s.223-267.
- E. Iversen, *Obelisks in Exile I. The Obelisks of Rome*, København 1968.
- E. Iversen, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition*, København 1961.
- A.D. Jørgensen, *Georg Zoega. Et mindeskraft*, København 1881. O. Marucchi, *Obelischii egiziani di Roma*, Rom 1898.
- L. Müller, 'Fortegnelse over Gips-Afstøbningerne i Thorvaldsens Museum', *Thorvaldsens Museum IV*, København 1850, s.1-43.
- F. Welcker, *Zoega's Leben II*, Tübingen 1819.
- G. Zoega, *De origine et usu obeliscorum*, Rom 1797.

Billederne af afstøbningerne © Thorvaldsens Museum ved fotograf Ole Haupt.

Fra fajanceskår til kolossale statuer fra Memfis

PETRIE PROJEKTET

Tine Bagh

I januar 2009 påbegyndte artiklens forfatter et 3-årigt projekt finansieret af Carlsbergfondet på Ny Carlsberg Glyptotek. Projektets hovedformål er at dokumentere alle museets udgravede fund fra Ægypten. En del af de bedste er udstillet, men mange befinder sig i magasinerne – især mindre genstande som keramik og fajance samt flere statue- og arkitekturfragmenter. Bag dem alle gemmer sig gode historier, bl.a. om hvor de kommer fra, hvilken sammenhæng de hørte til, hvordan de blev fundet, hvordan de kom til museet, og hvor andre, relaterede fund er i dag. Kort sagt er det meningen, at de nu skal beskrives i en sammenhæng, så de ikke længere “bare” er fine enkeltstående kunstgenstande. I sidste ende skal det hele publiceres, og en udstilling er planlagt til 2011.

Petriefund mm. på Glyptoteket

Projektet kaldes Petrie Projektet, da de fleste fund fra udgravninger i Ægypten på Glyptoteket stammer fra Flinders Petries udgravninger. Petrie var aktiv i Ægypten 1881-1924, hvor han og hans medarbejdere udgravede mere end 50 steder; siden arbejdede han i det daværende Palæstina, hvor han døde i Jerusalem i 1942 [fig. 1]. Glyptotekets Petriefund er fra årene 1908-13 og igen 1920-22, da Petrie måtte ophøre med at grave under 1. Verdenskrig.

Den første del af Glyptoteket var færdigbygget i 1897, og i 1906 åbnedes udvidelsen med Antiksamlingen inklusive den Ægyptiske Samling. I 1908 var museet således i færd med at opbygge sin samling, og Ny Carlsbergfondet, oprettet i 1902, blev da en af Petries absolutte hovedsponsorer. Ved at støtte en udgravning fik man del i fundene, hvoraf generelt de unikke og bedste forblev i Ægypten, og resten kunne fordeles mellem sponsorerne.

Udgravningerne var i første omgang i Memfis 1908-1913; sideløbende i 1910-1913 kom Meidum, Hawara, el-Gerza, Shurafa, Tarkhan, Riqqa og Haraga til, og efter 1. Verdenskrig, 1920-1922, Lahun, Sedment og Abydos. Udover Petries udgravninger støttede Ny Carlsbergfondet Egypt Exploration Societys udgravninger i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne, især i Amarna samt i mindre omfang Abydos og Armant. Fund fra Nubien kom også til museet, da John Garstangs udgravninger i Meroë 1910-1912 blev sponsoreret, og siden tilføjes fund fra udgravninger i Kawa fra Oxford Universitet under ledelse af Francis Llewellyn Griffith 1929-1930.

På Nationalmuseet findes til dels fund, som er parallelle med Glyptotekets fra bl.a. Sedment i 1921 og Abydos 1922, og dels fund fra Petries tidligere udgravninger i bl.a. Amarna 1891/92, Naqada 1895 og Abydos 1902. Fra de senere udgravninger

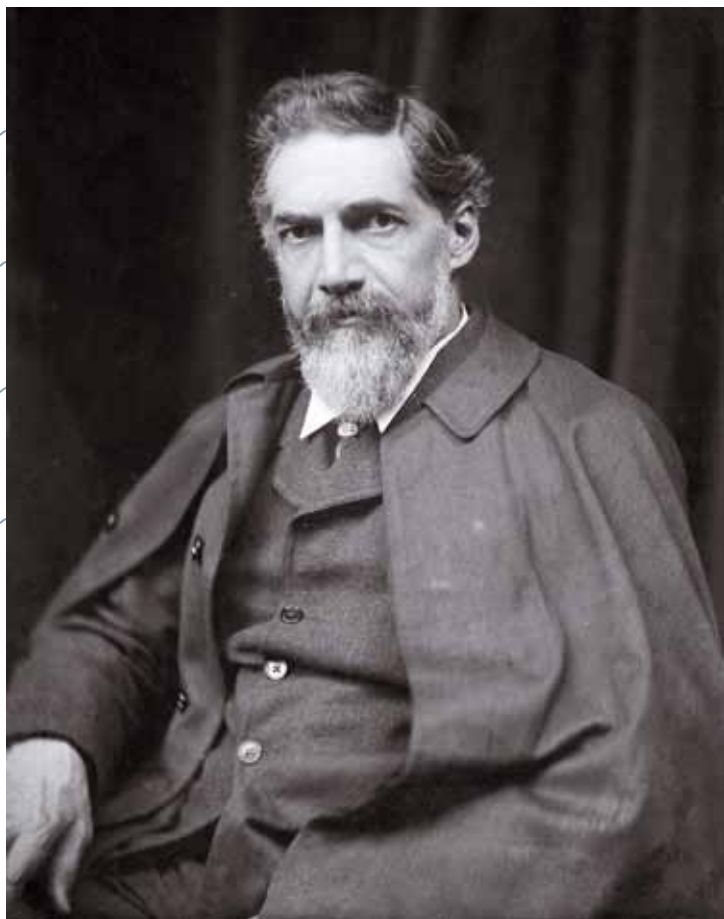

Fig. 1 William Matthew Flinders Petrie 23. oktober 1903 (50 år gammel).
(Med tilladelse fra Petrie Museum, University College, London).

har de også fund fra Qau og Badari i Mellemægypten fra 1924. Parallelt med Glyptoteket kan derudover nævnes fund fra Egypt Explorations udgravninger i Amarna i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne på Nationalmuseet. Generelt kan man sige, at Nationalmuseet i højere grad modtog de mere kulturhistoriske fund i form af keramik, flint, fajance, glas og andre småfund. I denne artikel vil det først og fremmest handle om fund fra Petries udgravninger i Memfis på Glyptoteket.

Valdemar Schmidt og Maria Mogensen

Brygger Carl Jacobsen købte sine første ægyptiske værker 1884-88, og som eksperthjælp engagerede han i 1892 Valdemar Schmidt (1836-1925), der siden 1883 havde været Danmarks første docent i ægyptologi og assyriologi (se *Papyrus* 25/1, 2005, s.26-33). Schmidt købte fine skulpturer og andet på

– dokumentation af alle

udgravede fund fra Ægypten

på Glyptoteket

auktioner i Paris, og ofte rejste han til Ægypten, hvor han f.eks. i 1892 erhvervede det berømte "sorte kongehoved". Da Antiksamlingen åbnede på Glyptoteket i 1906, var det således også Valdemar Schmidts opgave at stå for indkøbene til den Ægyptiske Samling. Han havde tidligt fået kontakt med Flinders Petrie, og i Nationalmuseets protokol fra 1901 kan det bl.a. læses, at fund fra Petries udgravninger er indgået i deres Antiksamling: "Gave fra Professor W.M. Flinders Petrie ved Prof. Vald. Schmidt, Oktober 1901". Det drejer sig for størstedelens vedkommende om keramik fra Meidum, Naqada/Ballas og Koptos. Det var også Valdemar Schmidt, der foreslog, at Ny Carlsbergfondet skulle støtte Petries udgravninger i Memfis fra 1908. Hermed håbede museet at modtage en række interessante fund for en overkommelig sum. Selvom Carl Jacobsen i nogle tilfælde ikke var helt tilfreds, kan vi i dag sige, at Glyptoteket har en meget fin andel af Petries fund.

Fundene fra en udgravning blev først transporteret til Cairo, når Petrie havde afsluttet sin udgravningssæson sidst på foråret. Her udvalgte museet de fund, man ønskede at beholde, og Petrie kunne derefter få sin andel fragtet til London, hvor de nye fund hvert år blev udstillet. De forskellige sponsorer kunne da komme og være med til at vælge, hvad de ønskede til deres samlinger, og Petrie fordelte derefter

ter fundene efter deres ønsker og især efter, hvor meget de havde spenderet. Ofte havde han dog allerede gjort sig overvejelser om fordelingen i felten, og hvis der var ekstra værdifulde fund, tilbød han gode sponsorer som Ny Carlsbergfondet, at de kunne betale ekstra og dermed sikre sig disse. På denne måde finansierede Petrie sine udgravninger.

I 1910 fik Valdemar Schmidt en assistent, Frøken Maria Mogensen (1882-1932), som først havde studeret hos Schmidt og siden fortsatte hos hans efterfølger H.O. Lange (1863-1943). Allerede samme år var hun i London til Petries udstilling og var med til at udvælge genstande til Glyptoteket. Petries eget eksemplar af det lille katalog fra årets udstilling i University College med fund fra Memfis og Meidum opbevares i arkivet på Petrie Museet i London. Her kan man se Petries noter på forsiden og i marginen vedrørende fordelingen mellem "Carlsberg", Oxford, Cambridge, Bristol og et sted ved navn Erment. På bagsiden har Maria Mogensen selv skrevet sin adresse i London: "Miss Mogensen, 45 Tavistock Sq." Maria Mogensens tydelige håndskrift genkendes også på to af Petrie Museets eksemplarer af Petries katalog fra Lahun og Sedment i 1920 og 1921. Her har hun på det ene skrevet "Ny Carlsberg Glyptotek. Copenhagen. Denmark" og på det andet "Nationalmuseet. Copenhagen. Denmark". Det kan også bekræftes i Nationalmuseets journaler, at Maria Mogensen handlede på vegne af begge museer i 1921, hvor gravfund fra samme grav i Sedment bl.a. netop findes fordelt imellem dem. På bagsiden af Glyptotekets katalog findes i øvrigt Maria Mogensens prioriterede ønskeliste, som kan relateres til de genstande, der kom til Glyptoteket 1921.

William Matthew Flinders Petrie (1853-1942): de første år

Petrie selv startede som nævnt sin karriere i Ægypten i begyndelsen af 1881, hvor han som 26-årig opmålte pyramideområdet i Giza. Hjemme i England havde han tidligere bl.a. opmålt Stonehenge sammen med sin far, og de var begge blevet interesseret i vennen og astronomen Piazzi Smyths bog om sammenhængen mellem Cheops-pyramidens mål og et budskab om guddommelig styring af menneskeheds historie. Smyth var ikke den første med så-

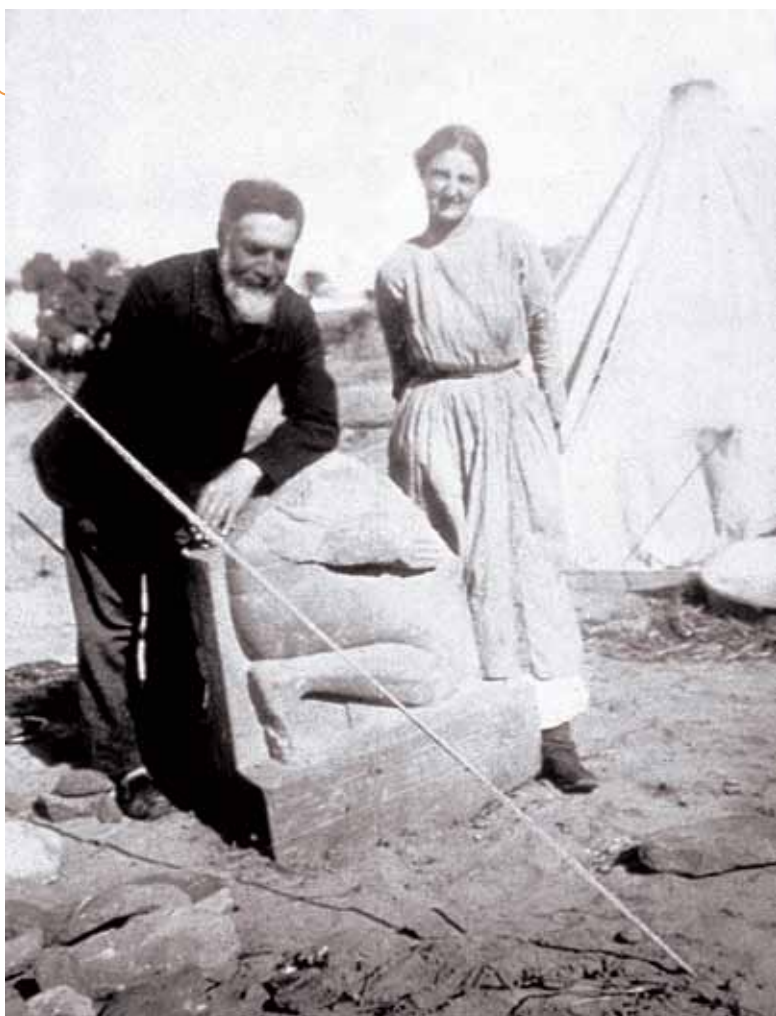

Fig. 2 Flinders og Hilda Petrie i Memfis ca. 1910 (med tilladelse fra Petrie Museum, University College, London).

danne idéer, og han var desuden overbevist om, at pyramiden var bygget efter en guddommelig alen, og at englænderne var en af Biblens israelitiske stammer. Især det sidste afviste Flinders Petrie pure, og både far og søn lagde i mange år planer og forberedte sig på at tage til Giza for selv at foretage opmålinger. Det endte dog med, at Petrie drog af sted alene i slutningen af 1880, og han fortsatte også arbejdet i de følgende år og publicerede i 1883 *The Pyramids and Temples of Giza*.

Hermed var Petries skæbne beseglet, og han fik kontakt med det nyligt dannede Egypt Exploration Fund (EEF, senere Egypt Exploration Society, EES) grundlagt i 1882 af Amelia Edwards, der var rejst op ad Nilen og havde beskrevet det i *A Thousand Miles up the Nile*. De ansatte Petrie til at grave i Deltaet, hvor han i de første år arbejdede i bl.a. Tanis og Naukratis, og de fleste fund, som kom til England i denne periode, gik til British Museum. Pe-

trie udviklede hurtigt sine egne metoder og idéer, og selvom han forblev nær ven med Amelia Edwards, kunne han ikke fortsætte arbejdet for EEF, som han brød med i 1886. Herefter blev han i nogle år støttet af to velhavende forretningsmænd, Jesse Haworth og Martyn Kennard.

I årene frem til 1896 blev Petries udgravninger i Fayum-området og bl.a. i Amarna og Naqada således fra starten støttet af Kennard og Haworth og siden også af forskellige andre, efter at han i 1893 havde stiftet Egyptian Research Account til understøttelse af udgravninger i Ægypten. Omtrent samtidig blev han udnævnt til den første Edwards professor i ægyptologi på University College i London, da Amelia Edwards havde testamenteret en årlig sum penge med dette formål. Meningen med Egyptian Research Account var således også at sørge for midler til at kunne tage studerende med til Ægypten, så flere steder kunne udgraves samtidig. Herefter vendte Petrie i nogle år tilbage til EEF og gravede bl.a. i Dendera, Abydos, Ihnasya (Herakleopolis) og i Sedment og Gurob ved indgangen til Fayum foruden ved Serabit el-Khadim og Wadi Maghara på Sinai. Det var også i den periode, Petrie udgravede mange prædynastiske grave i Hu/Diospolis Parva beliggende ved det nordlige knæk på Nilen efter Dendera. Disse grave dannede grundlag for hans berømte sekvensdatering, der gjorde det muligt at datere prædynastiske grave relativt ud fra gravgaverne.

I 1897 var Petrie blevet gift med Hilda, som først havde hjulpet ham med at tegne skarabæer, og hun blev ham en vigtig støtte [fig. 2]. Da Petrie mødte Hilda, var han meget begejstret for endelig som 42-årig at have fundet en kvinde, der var interesseret i hans arbejde. Oven i købet en køn ung kvinde. Han overvældede hende med bøger, artikler og lange detaljerede breve fra Ægypten, der i dag er en del af kildematerialet, som fortæller om udgravningerne og fundene. Først sagde hun nej til Petries frieri, men efter nogle lange gåture og samtaler gav hun ham sit ja og drog straks med på "bryllupsrejse" til Ægypten. Fra starten var Hilda dybt fascineret af landet, befolkningen og deres levevis, og hun faldt med det samme ind i Petries rytme med hårdt arbejde fra solopgang til solnedgang, primitive hytter at bo i og enkel føde. Hvad behøvede man mere?

Hun klædte sig meget atypisk for tiden i en *galla-biya* (kjortel) og lange løse bukser, som hun fandt mest praktisk til arbejdet og klimaet. Hun holdt regnskab, tegnede og registrerede, og hjemme i England blev hendes vigtigste opgave at pleje sponsorerne. I 1905 brød Petrie nemlig igen med EEF og dannede sin egen British School of Archaeology in Egypt (BSAE). Det gjaldt nu om at finde midler til denne, bl.a. blandt de tidligere sponsorer af EEF og Egyptian Research Account. Og, for at komme tilbage til udgangspunktet, fra 1908 også fra en ny og vigtig spiller: brygger Carl Jakobsen og Glyptoteket med Ny Carlsbergfondet i ryggen.

Udgravninger i Memfis

I introduktionen til sin første rapport fra udgravningerne i Memfis gjorde Petrie det klart, at dette sted ville koste en anelig sum penge at udgrave. Han havde længe overvejet, om det kunne lade sig gøre, da han klart så potentialet i et stort tempelområde som Memfis, der kunne gemme vigtige historiske kilder. To år forinden havde chefen for den Ægyptiske Antikvitetsstjeneste, den franske ægyptolog Gaston Maspero, desuden opfordret Petrie til at grave i Memfis. Det var dog først nu i 1908 at BSAE efter Petries mening var så solidt funderet, at det overhovedet var muligt. Grunden til at det var dyrt at grave et sted som Memfis modsat i ørkenområder var dels, at den opdyrkede jord skulle lejes, og dels at der skulle bruges rigtig mange arbej-

Fig. 3 Petries udgravning i Memfis 1910, som viser arbejdet i det fugtige område (Petrie, *Memphis* III, 1910, pl. XXX.5).

Fig. 5 Den vestlige indgangshal til det Store Ptah-tempel i Memfis. Rameses IIs navn ses på den forreste søjle. (Foto Kurt Hellemsøe).

Det var kun muligt at grave i Memfis nogle få måneder om foråret, når vandstanden var lavest, da store dele af området ellers var oversvømmet. Den første Aswan-dæmning var påbegyndt af englænderne i 1898 og stod færdig i 1902. Den viste sig dog hurtig utilstrækkelig, og dæmningen blev netop gjort højere første gang i 1907-1912, mens udgravningerne i Memfis stod på, og igen i 1929-1933. Petrie udviklede et system, hvor der i hold blev gravet i flere mindre områder ad gangen, mens vandet

I april 1907 var Petries første barn, sønnen John, blevet født, og Hilda var ikke med den første sæson i Memfis. Petrie skriver til hende og fortæller, hvordan de har bygget mere solide hytter end tidligere på et højereliggende, lidt mindre fugtigt sted, hvor der til gengæld også viste sig at være mange rotter. Petrie besluttede da, at de skulle anskaffe en "faraorotte" eller ichneumon (en slags desmerdyr) til at æde roterne. Det var meningen, at udgravningerne i Memfis skulle fortsætte i flere år, og der blev også bygget en veranda, hvor John ville kunne løbe rundt. Omkring huset var der dadelpalmer, som der stadig er mange af i Memfis, og mellem disse skimtedes ruinerne af Ptah-templet. Petries arbejdere sagde, at det nye hus var "ligesom et hotel". Det fremgår tydeligt af brevvekslingen mellem Flinders

og Hilda under den første sæson, at hun både savner ham og livet på udgravningen. I slutningen af 1908 overlader hun således John til hans barnepige og tager med til Luxor/Qurna i Ægypten, hvor hun dog snart opdager, at hun igen er gravid og vender tilbage til England, hvor datteren Ann bliver født i august 1909. Hilda deltog således heller ikke i udgravningerne i Memfis i foråret 1909.

Fund fra Memfis 1908

Petrie anslog, at det ville tage mindst 20 år bare at udgrave tempelområderne i Memfis, men i den første sæson foråret 1908 fik han et godt overblik over stedet og tegnede en generel grundplan over hele området [fig. 4]. Selve udgravningerne koncentrerede han i første omgang om tre steder. Kom el Qal'a med det, han mente var et tempelområde fra Merenptahs tid, og det sydlige område samt selve det store Ptah-tempel. I det sydlige Memfis fandt han resterne af en bygning med navnet på kong Siamon fra 21. dynasti i den vestlige del, og i den østlige et fajanceværkstedsover område med ovne og massevis af fajancefragmenter fra den sene Ptolemæertid til begyndelsen af Romertiden omkring år 0.

Fig. 6 Øresteler med to til fem ører; nr. 18 (den midterste til venstre) er Glyptotekets ÆIN 1017, H 11 cm. (Petrie, *Memphis* I, 1909, pl. XI).

Fig. 7 Stele til Amon-Min fra det Store Ptah-tempel i Memfis, H 24 cm, Glyptoteket ÆIN 1014. (Foto fotograf Ole Haupt).

Ved selve det store Ptah-tempel [fig. 5] var dele tidligere udgravet af bl.a. Den Ægyptiske Antikvitetsjeneste. Her arbejdede Petrie i 1908 ved det vestlige indgangsområde med pylon og søjlehal, som også i dag er den mest synlige del af templet bygget af Ramesses II. Under fundamentet til denne Vesthal fandt Petrie mange steler og fragmenter af steler fra det 18. dynasti, som havde hørt til templet i tiden før Ramesses. Mange af disse var de såkaldte øresteler, som fandtes i flere variationer både sammen med billeder af Ptah, der tilbedes, og ører alene, få eller mange, fra et enkelt øre til flere hundrede [fig. 6]. Glyptoteket fik et lille udvalg af disse steler: to øresteler, hvor Ptahs navn står på den ene, og to steler uden ører, en lille stele med tilbedelse af Ptah og en, hvor Amon-Min tilbedes [fig. 7]. De må formodes at være skænket til templet, så at bønnerne blev hørt, og man fik del i dets hellighed. Selvom de fleste steler er til Memfis' bygud Ptah, viser en stele som den til Amon-Min fra Theben, at andre guder også blev tilbedt der, ligesom Ptah f.eks. blev tilbedt i Theben.

Årets væsentligste fund til Glyptoteket dette første år var fra Siamon-bygningen [fig. 8]. Da Petrie stødte på ruinerne af bygningen fra Siamons tid (21. dynasti, ca. 950 f.Kr.) i Memfis, kendte han denne

Fig. 8 Port fra kong Siamons tid fundet i Memfis, Glyptoteket ÆIN 1012, overligger: H. 104 cm; B. 277 cm, dørstolpe: H. 260 cm; B. 59 cm. (Foto forfatteren).

konge fra granitblokke i Tanis, men der fandtes ingen monumenter fra ham på noget museum. Petrie anså derfor opdagelsen af seks overliggere og flere dørstolper for meget værdifuldt. Bygningen var af soltørrede lersten med portaler og søjler af sten. Ifølge Petries plan fra 1908 fandt han kun et hjørne af den oprindelige bygning, og i rapporten nævner han, at han håber at kunne afdække resten året efter, hvilket dog ikke blev tilfældet. Den ene større overligger forblev i Cairo, mens den anden kom til Glyptoteket. De mindre overliggere gik til London (British Museum), Manchester, Philadelphia og Pittsburgh, og foruden yderligere en dørstolpe i København findes andre nu i Bristol (to fragmenter), Manchester og Bruxelles (to fragmenter).

Det er ikke umiddelbart muligt med sikkerhed at afgøre Siamon-bygningens oprindelige størrelse og formål. Ifølge indskrifterne og billederne drejer det sig om en form for kapel for Ptah, og på overliggeren i Cairo fremgår det også, at Amon tillige blev tilbedt her. På Glyptotekets overligger ses Siamon, der ofrer til Ptah stående i et gudeskrin. Til venstre er Ptah ledsaget af kogudinden Hathor, som her kaldes “herkerinden over Memfis”. Bag kongen står Ptahs ypperstepræst Papau. Bag Ptah til højre optræder hans hustru løvegudinden Sakhmet som “herskerinden over de to lande”, altså Ægypten. Bag Siamon ses her præsten Ankhefenmut, der også er den egentlige hovedperson på de øvrige overliggere. Gennem kongen og ypperstepræsten Papau kan han selv få adgang til gudernes gunst, men om der er tale om et kapel i egentlig forstand, er uvist.

Sydøst for det store Ptah-tempel lå Kom el-Qal’a, “Fæstningshøjen” (se kort fig. 4), og her fandt Petrie i 1908 resterne af to porte tilhørende kong Merenptah (ca. 1224-1214 f.Kr.), Ramesses II’s søn og efterfølger. Han mente, de hørte til i hver ende af forgården i et tempel. Resterne af en dørstolpe med en del af Merenptahs navn og titler kom til Glyptoteket dette år, og på British Museum har de tilsvarende fragmenter, som også stammer fra dette område.

Memfis 1909: Merenptah og Apries’ paladser

I 1909 forsøgte Petrie at afdække sidemurene til Merenptahs tempel mellem de to porte fundet i 1908, men det lykkedes ikke, da de tilsyneladende var ødelagt af senere bygninger. Blandt ruinerne dukkede til gengæld to store nubierhoveder af bemalet kalksten op. Det ene hoved kom til Bristol og det andet til København [fig. 9]. Begge hoveder er flade bagpå og tydeligvis hugget bort fra en større blok, og de har således højst sandsynligt været arkitekturdele snarere end dele af statuer. Lignende hoveder af Ægyptens traditionelle fjender fra de omkringliggende lande kendes især fra Ramesses III’s dødetempel Medinet Habu, hvor de var anbragt under den balkon, eller “tilsynekomstvindue”, som fandtes mellem tempelpaladset og den første gård, foruden under vinduer i det fæstningslignende porttårn ved indgangen til templet. På denne måde kunne kongen holde fjenderne under fode, når han viste sig i balkonen eller vinduet – og derved i overført betydning sørge for at opretholde verdensordenen *maat* og forhindre kaos.

Petrie havde tænkt sig at fortsætte ved Kom el-Qal'a, men i første omgang udskød han det, og i 1915 så han tilfældigvis i et avisudklip, at amerikanere var begyndt at grave netop ved Merenptahs tempel. I den tro at Petrie var færdig i området havde de søgt og fået tilladelse dertil af antikvitetsmyndighederne i Ægypten. Petries ærgrelse var endnu større, da han fandt ud af, at udgraveren Clarence Fischer havde fundet Merenptahs velbevarede tempellignende palads, der var brændt og derfor efterladt som en ganske velbevaret ruin. De to store hoveder passer godt til dette palads-tempelområde, hvor der kan formodes at have været en form for tilsynekomstvindue med flere fjendehoveder under.

Det vigtigste udgravningsområde i 1909 blev den nordligste del af Memfis, hvor der var en stor ruinhøj, Kom Tuman (kaldet "Teman" på Petries plan fra 1908, fig. 4), hvor Petrie havde noteret sig, at der var synlige lerstensmure. I 1908 havde han forsøgt at nå fundamentet, men var her blevet stoppet af grundvandet. I 1909 blev området udgravet med to hold, som startede i hver sin side, til de nåede hinanden. Det blev da hurtigt klart, at der var tale om et palads tilhørende Apries fra 26. dynasti (ca. 589-568 f.Kr.), eftersom hans navn forekom på nogle af søjlerne. Paladset var bygget af soltørrede lersten på en platform af lersten med søjler og døråbninger af sten [fig. 10 og 11], ligesom der også var stengulve og stenplader på de nederste dele af væggene i flere af rummene. Der var ingen relieffer på de bevarede vægge, men i et meget lavere niveau foran den sydvestlige del af paladset fandt Petrie en række relieffragmenter, som han på tegnebrættet kunne rekonstruere til en stor port. Porten havde seks scener, tre på hver side, med en konge i færd med *heb-sed* ritualer såsom løbet mellem de hesteskoformede grænsesten, der bl.a. kendes fra Djosers trinpyramideanlæg, og besøg ved rigshelligdommene foruden bl.a. transport af "kongebørn" i bærestole. Flere af scenerne går tilbage til Ægyptens tidlige historie, og de kan følges hele vejen op til slutningen. Alle kongebillederne ledsages af en *serekh* ("paladsfacade") foran kongens ansigt, men de er uden det forventede Horus-navn. Da der ikke er bevaret farve på reliefferne, er det muligt, at navnet har været malet, eller at reliefferne ikke var færdige, da de blev taget ned og porten tilsyneladende bygget om.

Fig. 9 Nubierhoved fra Merenptahs tempel/palads i Memfis, Glyptoteket ÆIN 1047, H 35 cm. (Foto forfatteren).

Fig. 10 Apries' Palads i Memfis under Petries udgravninger i 1909. Bemærk de fragmentariske palmesøjler (jf. Fig. 11). (Petrie, *Memphis* II, 1909, pl. XI.øv.).

Fig. 11 Palme-søjlekapitel fra Apries' Palads, H 85 cm, Glyptoteket ÆIN 1045, udstillet i Middelhavshorisonten. (Foto forfatteren).

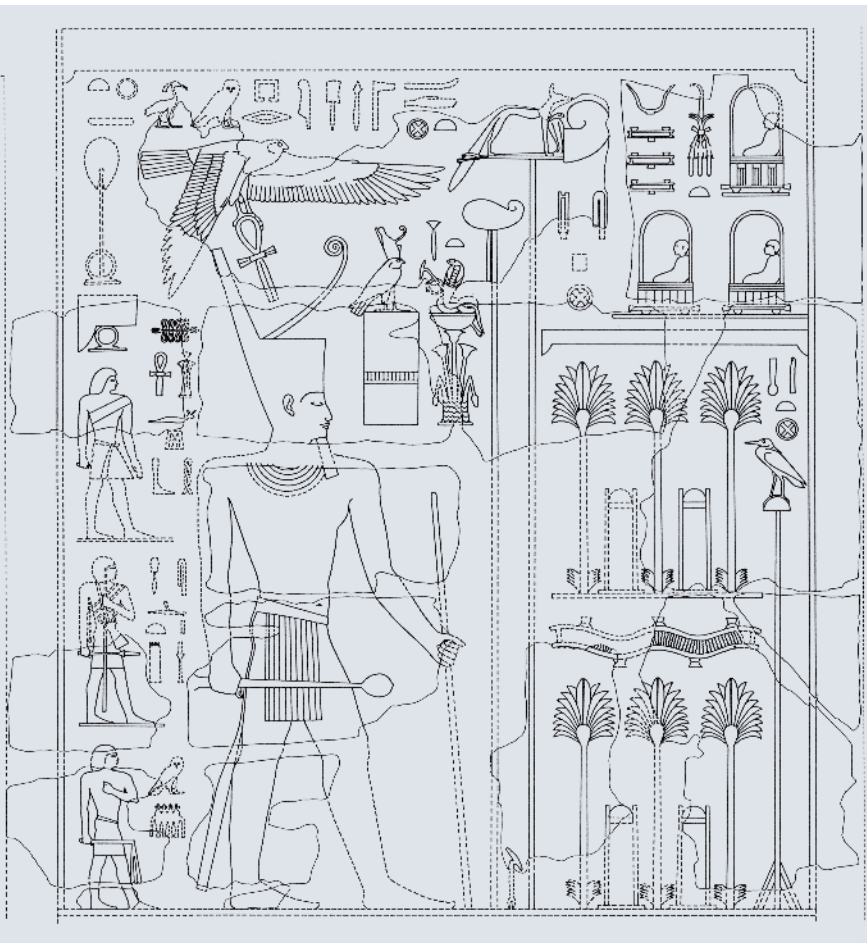

Fig. 12 Tegning af relief fra port i Apries' palads i Memfis (W. Kaiser, *MDAIK* 43, 1987, Abb. 9). Glyptoteket ÆIN 1046, H. 203 cm; B. 206 cm.

Petrie anså de fine relieffer og kongeportrætter for meget tidligere end Apries og 26. dynasti, og han sammenlignede dem med relieffer fra Sesostri Is tid i 12. dynasti. Da paladset øjensynligt var ombygget flere gange, mente han, at porten havde hørt til en tidligere bygning, eftersom den også blev fundet ude af kontekst. Reliefferne og paladset er senere blevet undersøgt og diskuteret, og Barry Kemp, som i 1976 undersøgte selve de efterladte ruiner, var overbevist om, at de nedre lag var en del af det oprindelige fundament fra Apries' tid, og ligeledes den omtalte port. Selve relieffernes stil taler heller ikke imod dette, da man i 26. dynasti netop efterlignede tidligere tiders kunst, og en sammenligning med Sesostri I i f.eks. hans smukke Hvide Kapel i Karnak afslører også forskelle i udførelsen. Den tyske ægyptolog Werner Kaiser har beskæftiget sig med *heb-sed*-scenerne, og han har rekonstrueret porten lidt anderledes end Petrie. Alle de seks scener var delt i tre stykker, og selve scenerne adskiltes ved himmelrelieffer med stjerner. I hjørnerne over kon-

gebillederne ses i alle tilfælde en grib eller falk med *ankh* eller segl i klørne, og Kaiser har ved hjælp af læsningen af de tilhørende tekster fastslået, at de to midterste viser en grib og de øvrige fire en falk. Kaiser har yderligere fundet frem til, at der var en serie relieffer øverst over porten med kongen i lidt mindre format, hvorved han får forskellige fragmenter til at give bedre mening.

Glyptoteket modtog fragmenterne af den mest komplette scene [fig. 12], hvis brud viser, at den kan placeres øverst til højre i porten. En række bemalede relieffragmenter fra paladset med samme type motiver som porten kom også til museet og ligeledes kapitælen af en fin, bemalet palmesøjle fra en af paladsets søjlegårde [jf. fig 11].

Memfis 1910-1913: fajanceskår, relieffer og statuer

Allerede i den første sæson i 1908 havde Petrie som nævnt opdaget et værkstedsområde med fajanceovne fra slutningen af ptolemæisk til begyndelsen af romersk tid i den sydøstlige del af Memfis ved Kom Helul. Han valgte at udgrave en af ovnene, som var taget ud af brug og anvendt til store mængder af affald fra de andre ovne. Det bestod især af fragmenter af fajancekrukker, -fade og -skåle, hvor nogle var smeltet sammen, og andre bl.a. var dele af ufærdige produkter uden glasur. I 1910 modtog Glyptoteket et udvalg af dette fajanceaffald [fig. 13], der kan være af stor interesse for forståelsen af Memfis i den nævnte periode, men som ikke kan siges at have været egnet til Carl Jacobsens Glyptotek.

I samme kategori som fajanceskårene kan nævnes en række småfund fra et brændt hus, som Petrie benævnte Hus B. I 1910 blev en række brændte huse fundet i den østlige del af byen, og Petrie pointerer, at tre af dem, Hus A-C, omhyggeligt blev udgravet, så at kun fund fra de brændte dele blev medtaget. De var således alle fra netop den periode, da husene brændte, og selve dateringen kunne baseres på fund af romerske mønter fra kejser Claudius og Neros tid omkring år 50-60. Glyptotekets andel fra Hus B består bl.a. af fragmentariske terrakottafigurer, lamper og anden keramik foruden bronzesøm og vægtlodder.

I 1910 og de følgende år modtog museet også mere substantielle Memfis-fund, der med sikkerhed faldt mere i Bryggerens smag. Disse stammer bl.a. fra selve det store Ptah-tempelområde, hvor det netop i

1910 endelig lykkedes Petrie efter lange og besværlige forhandlinger at få tilladelse til at grave videre. Han valgte bl.a. at grave en søgegrøft langs den øst-vestgående tempelakse, hvor man stødte på resterne af et formodet Amenhotep III-sanktuar bygget af kvartsit med flere store blokke. De fleste var uden relief, men to viste den øvre del af kongen, der ofrer til Sakhmet, hvoraf det ene kom til Glyptoteket (se *Papyrus* 28/1, 2008, s. 7 fig. 4) og det andet til Boston. David Jeffreys, der i mange år har været leder af Egypt Exploration Societys nyere undersøgelser og udgravninger i Memfis, mener ikke, at Petries Amenhotep III-blokke fra det omtalte “akse-sanktuar” var *in situ*, da der ikke umiddelbart fandtes stående mure i området. Jeffreys nævner i øvrigt, at Petrie var utilfreds med denne udgravning, da der ikke blev gjort mange fund. Det skyldtes bl.a., at den armenske civilingeniør og geolog Joseph Hekekyan også havde gravet i denne øst-vest akse gennem Ptah-templet. Han undersøgte Memfis i 1852 på vegne af London Geological Survey og fandt bl.a. Ramesses II-kolossen af granit, som tidligere stod på Ramses-pladsen foran banegården i Cairo, og som skal stilles op i det nye Grand Egyptian Museum i Giza.

Fig. 13 Fajanceskår i cigarkasse på Glyptoteket, fra Petries udgravninger i Memfis. (Foto forfatteren).

Fig. 14 Hjørne af granitgesims med Ramesses VI's navn, Glyptoteket ÆIN 1148, H 47 cm (Foto fotograf Ole Haupt).

Fig. 15 Præstehoved fra Amenhotep III's tid fundet i Memfis, Glyptoteket ÆIN 1480, H 21 cm. (Foto fotograf Ole Haupt).

Der er dog ingen tvivl om, at Amenhotep III og ligeledes hans søn Akhenaton var aktive i Memfis. Glyptoteket fik nemlig samme år også en anden kvartsitblok, en del af en rygplade til en statue af Akhenaton eller Nefertiti (eller begge) med den tidlige version af Atons navn i to kartoucher.

Størstedelen af det bevarede Ptah-tempel var bygget af Ramesses II, og fra hans tid fik Glyptoteket i 1910 en granitøjledel med relief, hvor han ses ofrende til Ptah. Den blev fundet sammen med et andet lignende søjlefragment nær den Ramesses II-kolos, der i dag kan ses i Memfis. Det andet fragment kom til Manchester, og typen med relief er i øvrigt typisk for tiden og kendes også fra det nævnte Merenptah-palads. Et andet lidt større arkitekturfragment af granit, en del af en gesims fra samme år, nævner Ramesses VI som bygherren af en “stor pylon af god sten” [fig. 14]. Da Petrie fandt dette øvre hjørne af en “stor pylon”, skrev han sjovt nok i sin journal, at det var “et pænt og let håndterbart stykke velegnet til et museum”.

I 1910 fik Glyptoteket også mange fine fund fra Meidum, og i 1911 kom hovedparten fra Hawara og en del fra den prædynastiske gravplads i el-Gerza. Fra Memfis i 1911 blev det til tre relieffrag-

Fig. 16 Relief med guden Ptah, Memfis' bygud, Glyptoteket ÆIN 1510, H 104 cm. (Foto fotograf Ole Haupt).

menter fundet genbrugt som fundament til en senere kirke. Reliefferne viser ofring af røgelse, en del af et offerbord med blomster og en indskrift, der nævner det rituelle halssmykke kaldet en *menit*. I 1912 fortsætter Petrie i Ptah-tempelområdet, og han nævner, at han indenfor den omgivende mur fandt fem større monumenter. Han remser dem derefter op med kolossalstatuen af Ramesses II og Ptah først, som i dag har en meget central placering på Glyptoteket (se forsiden af *Papyrus* 28/1, 2008). I Memfis blev Ptah ofte forbundet med den tidligere skabergud Tatenen, og denne store granitskulptur viser Ramesses med Ptah i skikkelse af Ptah-Tatenen med almindelig lang gudeparyk og fjerkrone med solskive modsat Ptah, der normalt fremstilles med en tætsiddende kalot og indpakket i mumiebind. De øvrige større monumenter indbefatter en granitsfinks med meget ødelagt ansigt, som nu befinder sig i Philadelphia og en hovedløs skriverfigur fra Amenhotep III's tid, der kom til Oxford. Fra samme periode fik Glyptoteket også et skaldet (præste)hoved med ødelagt næse og Amenhoteps typiske, mandelformede øjne [fig. 15].

I 1913 omtaler Petrie fundene fra Ptah-området i Memfis som "den sædvanlige blanding af skulptur-

dele fra forskellige perioder, de fleste fra 19. dynasti, og diverse stykker fra tidligere templer". Denne beskrivelse passer meget godt på Glyptotekets andel i fundene fra dette år, hvor endnu et hoved af en glatraget præst, denne gang fra Ptolemæisk tid (3. årh. f.Kr.), kan nævnes. Han har en rygpille, hvor begyndelsen af en offerformular for "Ptah, syd for sin mur" er bevaret. Dette tilnavn blev især anvendt for Ptah som bygud for Memfis, hvor han havde et tempel syd for det store Ptah-tempel. Ptah ses også i sin traditionelle skikkelse på et relief [fig. 16], og den øverste del af en stele viser ham sammen med hustru Sakhmet, begge dateret til det 19. dynasti. Et granitrelief har en afbildning af en konge med kort paryk, muligvis igen Ramesses II, og et andet relief i kalksten fremviser tre falkehovede guder, de såkaldte sjæle fra Pe (Buto i Deltaet). Petrie mente, at sidstnævnte ikke kunne være senere end det 12. dynasti, men relieffets udførelse tyder dog nærmere på en senere datering i Ny Rige eller endnu senere. Yderligere i afdelingen af løse fragmenter kan nævnes en større sfinksote af kvartsit med tydelige løveklør [fig. 17] og et flettet gudeskæg, der ligeledes kan have hørt til en sfinks.

I 1913 ændredes reglerne for deling af fund fra udgravninger i Ægypten til, at alt skulle deles 50/50. Det betød især, at gravfund ikke længere kunne holdes sammen, og Petrie var fortvivlet, da han vidste, at mange af fundene ville gå til den daværende salgsafdeling i Cairo-museet. Her forsøgte han at købe nogle af sine fund tilbage, men priserne var alt for høje for hans pengepung, da turistpriserne langt overgik de beløb, som ellers var gældende.

I slutningen af 1913 og starten af 1914 vendte Petrie bl.a. tilbage til Lahun, og hans medarbejder R. Engelbach gravede i Haraga nord for Meidum. Fund fra disse udgravninger kom til London, men pga. starten af 1. Verdenskrig blev de først endeligt fordelt efter krigen, og de tilhørende publikationer kom også til at vente nogle år. Petrie var på dette tidspunkt 61 år gammel, og mens hans yngre medarbejdere deltog i krigen, blev han opfordret til at forblive på sin post på University College. Han lå naturligvis ikke på den lade side og fik bl.a. orden på Petrie-samlingen (Petrie Museum), som åbnede for publikum i 1915. Han holdt mange foredrag og skrev desuden flere bøger om forskellige fundgrupper såsom amuletter, skarabæer og segl samt redskaber og våben.

I løbet af årene 1908-1913 var det lykkedes Petrie at skabe et godt overblik over Memfis' historie,

Fig. 17 Sfinxspote af kvartsit fra Memfis, Glyptoteket ÆIN 1514, B 29 cm. (Foto forfatteren).

sådan som det havde været hans ønske. Han udgravede såvel templer som paladser, værksteder og andre mindre bygningsværker fra Ny Rige (ca. 1550-1080 f.Kr.) og frem til romersk tid (30 f.Kr.-400 e.Kr.). Glyptotekets Memfis-fund repræsenterer et bredt udvalg fra de forskellige perioder og bygninger og giver et godt billede af Memfis' forgangne storhed.

Samme år som udgravningerne i Memfis gravede Petrie og hans medarbejdere som nævnt også i bl.a. Meidum og Hawara samt i el-Gerza, Tarkhan, Hara og Riqqa og efter 1. Verdenskrig i Sedment og Abydos. Disse udgravninger og Glyptotekets fund derfra vil blive behandlet i en senere artikel i Papyrus.

Fund fra Petries udgravninger i Memfis udstillet på Glyptoteket

Sal 1 (Store Ægyptersal)

Ramesses og Ptah-Tatenen (ÆIN 1483)

Siamon-portal (ÆIN 1012)

Sal 3 (Lille Ægyptersal)

Stele for Amon-Min (ÆIN 1014)

Skaldet præst, Ptolemæisk tid (ÆIN 1505)

Nubierhoved fra Merenptahs Tempel/Palads (ÆIN 1047)

Terrakottakat (købt af Petrie i Memfis) (ÆIN 1509)

Middelhavshorizonten

Relief med ofring af røgelse (ÆIN 1421)

Palmekapitel fra Apries' Palads (ÆIN 1045)

Litteratur

Om Petrie

M. S. Drower, *Flinders Petrie. A Life in Archaeology*, London 1985.

M. S. Drower, *Letters from the Desert. The Correspondence of Flinders and Hilda Petrie*, Oxford 2004.

W.M.F. Petrie, *Seventy Years in Archaeology*, London 1931.

Memfis

W.M.F. Petrie, *Memphis I-VI*, London 1909-1915 (Petries udgravningsrapporter, flere af dem er udgivet sammen med rapporter fra andre udgravninger). D. G. Jeffreys, *The Survey of Memphis I*, London 1985.

Se også: K. Ryholt, 'Ægypten – et renommé i forfald', *Papyrus* 28/1, 2008, s.4-11.

Fund fra Memfis på Glyptoteket

M. Jørgensen, *Ægypten II*, Ny Carlsberg Glyptotek 1998.

M. Jørgensen, *Ægypten IV*, Ny Carlsberg Glyptotek (i trykken).

L. Manniche, *Ægyptisk Kunst i Danmark*, København 2004.

J. Podemann Sørensen, 'Offeret, vinen og sandheden', s. 118-126 i M. Jørgensen (red.), *Tidernes Morgen. På sporet af kulturens kilder i det gamle Mellemøsten*, Ny Carlsberg Glyptotek 2008.

Specialartikler

B. Kemp, 'The Palace of Apries at Memphis', *MDAIK* 33, 1977, s.101-108.

W. Kaiser, 'Die dekorierte Torfassade des spätzeitlichen Palastbezirkes von Memphis', *MDAIK* 43, 1987, s.123-154.

Venskab i det gamle Ægypten

Dennis Skjalm

Venskab spiller en stor rolle i så godt som alle menneskers liv, og til alle tider har kloge hoveder filosoferet over og formånet om, hvordan det ideelle venskab udleveres. Utallige afhandlinger er skrevet om dette emne. Den beskrivelse, som de fleste på stående fod vil anvende til at beskrive en "ven", er nok som *Politikens Nudansk Ordbog* fra 2001 definerer det: "en person uden for ens familie som man holder af, har tillid til og deler interesser med".¹

Hvordan de gamle ægyptere definerede venskab, har dog hidtil været et så godt som uudforsket felt. Vil man have et indblik heri, må man derfor starte helt fra bunden. At behandle et så komplekst begreb som venskab, endda i en død kultur, er en vanskelig affære. Der er mange aspekter, hvoraf meget sikkert har været indforstået og ikke nævnt i kilderne. Denne artikel er derfor begrænset til en grundlæggende analyse af den ægyptiske betegnelse, som stemmer mest overens med Politikens definition herover *hnm*s.² Ordets rod er verbet *hnm* "at være behagelig".³ Den substantive-rede form med det tilføjede *s* er sandsynligvis en sammenskrivning af et participium og et dependent pronomen *hnm sw* "en som behager ham". Men da *hnm* trods alt består af tre bogstaver og *hnm*s af fire, kan sidstnævnte dog også være et ukendt, selvstændigt ord med en helt anden oprindelse.

Ofte optræder "ven" paralleliseret med slægtskabsbetegnelser, f.eks. i Dødebogens kapitel 78: "Horus er faderen, Horus er moderen, Horus er broderen, Horus er venen".⁴ Ordet "ven" kunne

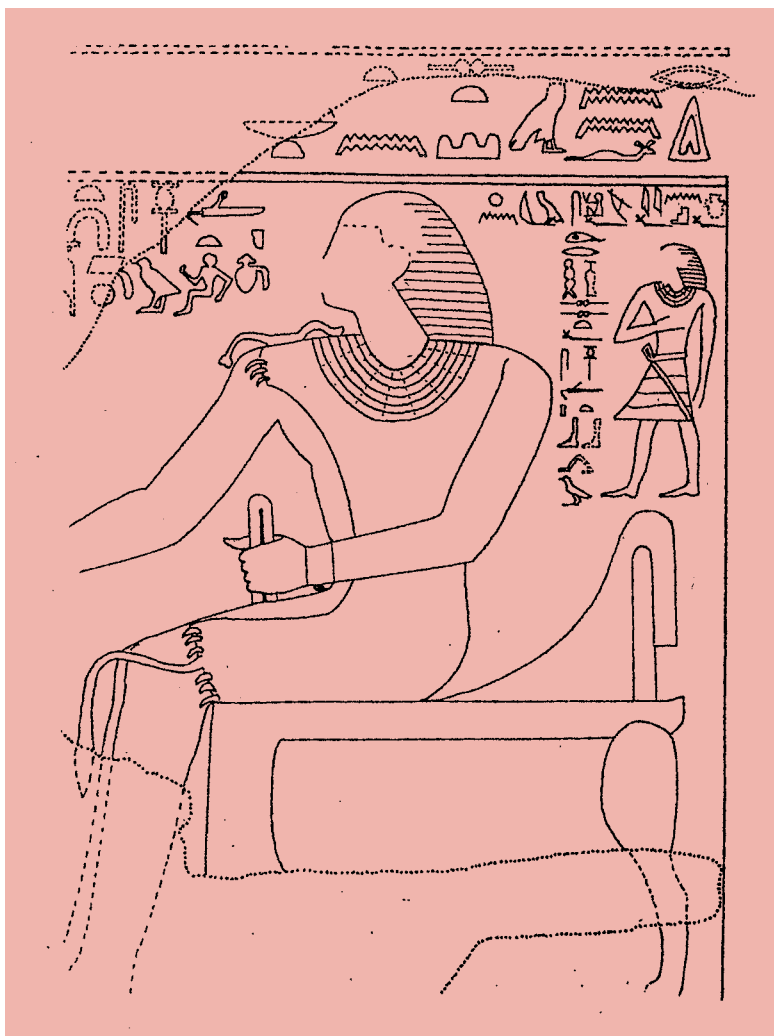

Fig. 1 Idu
Mensa og
hans ven
Bebiuiu (fra
Edel, *Hieroglyphische
Inscriptionen*,
fig. 6).

også bruges som en kollegial frase⁵ og sågar i erotisk kontekst om en hjertenskær.⁶

De ældst kendte ægyptiske omtaler af venskabsforhold findes i forbindelse med begravelser. De stammer i få tilfælde fra Gamle Rige, men hovedsageligt fra Mellemste Rige. Det drejer sig om afbildninger af venner på gravsteler eller i selve gravene. Mange af dem er stereotype gengivelser af en person blandt de pårørende til den afdøde, som er benævnt som "hans ven". Der kendes kun et enkelt sådant eksempel fra Ny Rige. Nogle af dem skiller sig dog ud.

Venskab efter døden

Hvorvidt det var almen skik, at en ægypters venner kunne udføre hans begravelsesritualer, en opgave ellers forbeholdt hans familie, er tvivlsomt. Der forekommer kun to usikre eksempler på noget sådant. Det mest besnærende af dem stammer fra

Mellemste Rige og findes på den kongelige skriver Nakhtys stele. Her ses seks af hans venner nævnt ved navn. To af dem har særstatus, idet de er omtalt som “den han holder af” og “hans afholdte”. Den første er benævnt “hans sande ven, som han holder af, Anubis i balsameringshuset, leder, læsepræst i hans by, tegner i paladset, Meryibra, født af Sat-Khufu.”⁷

Den anden af de to venner omtales som “hans ven, hans afholdte, Anubis i guldhuset, skulptør, hans navn: Ankh, sand af stemme.”⁸ At disse to personer, lige efter ordet “ven”, bliver benævnt henholdsvis “Anubis i balsamerings-huset” og “Anubis i guldhuset” er usædvanligt og ganske interessant. Det er ikke nogle andetsteds kendte gudebetegnelser eller navne.⁹ Det kan meget vel tænkes at de skal tolkes som at Meryibra og Ankh, i deres egenskab af venner, har foretaget specifikke ritualer i forbindelse med Nakhtys begravelse.

Fig. 2 Nebsumenus stele for hans ven Neferhotep (fra P. F. Houlihan, *Wit and Humour in Ancient Egypt*, London 2001, s.35).

“Balsameringshuset”, eller “foryngelsens hus”,¹⁰ (*pr nfr*: det inderste rum¹¹) var, som navnet afslører, stedet hvor den afdøde blev balsameret. Det kunne f.eks. tænkes at Meryibra, der som nævnt var læsepræst, har reciteret tekster hørende til balsameringsritualet ved Nakhtys balsamering.

“Guldhuset” (*hwt nbw*, også *pr nbw*) kan hentyde til et gravkammer eller et tempelværksted, hvor kultbilleder blev fremstillet og levendegjort ved mundåbningsritualet.¹² Det sidstnævnte eksempel er særligt interessant. Her kan Ankhs profession som skulptør spille ind, idet han kunne have fremstillet og “levendegjort” et kultbillede af Nakhty.

De standardiserede offerbordsscener i de ægyptiske grave, hvor den afdøde ses modtage madofre, havde en central betydning i gravkulturen. At blive afbildet her sammen med den afdøde var normalt forbeholdt familiemedlemmer. Der findes dog tre eksempler på, at personer benævnt “hans ven” også optræder her. Det mest udførlige af de tre stammer fra Gamle Rige. Det var den kongelige seglbærer og læsepræst Idu Mensa, som lod en af sine venner afbilde stående lige bag sig i sin offerbordscene [fig. 1] og beskrev ham som “hans ven, som han holder af i sit hjerte, som gør det som han priser, (kongens) enestående tilhænger, Bebiuiu”.¹³ De præcise detaljer i venskabsforholdet mellem disse to mænd kan vi kun gisne om. Men noget særligt må det have været, ikke blot på grund af de prisende ord, som Idu Mensa tillægger Bebiuiu, men også den intime plads, som sidstnævnte har fået i denne vigtige scene i graven.

Der findes også eksempler på, at ægyptere i deres grave udtrykte ønske om, at ofre måtte gives til andre end dem selv, heriblandt deres venner. F.eks. skrev guvernøren og præstelederen Nakhty fra Mellemste Rige således på sin gravstele: “Måtte kongen give et offer til *ka*’en tilhørende enhver præst, enhver gruppefører, læsepræst, skriver og enhver embede [...], som jeg kendte og enhver ven, som jeg drak og spiste sammen med”¹⁴ (se også afsnittet om socialt samvær herunder).

Fra Mellemste Rige kendes fire eksempler på at gravsteler er blevet bekostet af en af den afdødes venner. Det mest interessante er den korpulente sanger Neferhoteps stele [fig. 2], hvor den traditionelle offerformular afsluttes med følgende ord: “Det er hans ven, som han holder af, murstensbæreren Nebsumenu, som gjorde dette for ham. Ak! Se i nåde til ham!”¹⁵ Nederst på stelen står navnet på en ikke nærmere identificeret håndværker: “gravøren Senebau, søn af Renseneb”.

Fig. 3 To af Paheris venner, afbildet i hans grav (foto LM).

Den afsluttende bøn om at se i nåde til Nefer-hotep er en bemærkelsesværdig personlig tilføjelse. Flere ægyptologer har endda fundet det ganske rørende.¹⁶ Senebau er blevet set som en tredje part i venskabsforholdet, der udførte stelen som en "vennetjeneste".¹⁷ I så fald ville hans profession som gravør forklare, hvordan det var muligt for en murstensbærer at finansiere en stele, hvilket har været en dyr udgift.

I et såkaldt "brev til de døde" fra Gamle Rige, kaldet "Cairo-brevet", skriver en enke til sin afdøde mand, en vis Seankhenptah, og beder ham om hjælp til at bevare deres søns arv, som er ved at blive frataget dem. Bl.a. har hun følgende anmodning: "Rejs dig mod dem, sammen med dine fædre, dine brødre og dine venner, så at du kan fælde Behesti og Aas søn Anankhi".¹⁸ Enken lægger tydeligvis stor værdi i venskabsforhold, eftersom Seankhenptahs venner

forventes at deltage i et familieanliggende, endda hinsides graven.

Den førnævnte gravstèle for guvernøren og præstelederen Nakhty rummer endnu en væsentlig oplysning i slutningen af offerformularen: "Måtte kongen give et offer til *ka*'en tilhørende enhver ven, som jeg drak og spiste sammen med".¹⁹ Nakhty dokumenterer således, at han havde socialt samvær med sine venner. En tilsvarende situation findes i Ny Rige i en nomarkgrav i el-Kab, hvor nomarken Paheri lod tre af sine venner afbilde i en gæstebuds-scene blandt sine familiemedlemmer [fig. 3].²⁰

Venskab i livet

Venskabsforhold blandt de levende havde sine egne regler. Visdomstekster fra Mellemste og Ny Rige indeholder flere formaninger om, hvordan man gebærder sig i et venskabsforhold, og hvem man bør

indgå det med. Mens teksterne fra Mellemste Rige mest omhandler omgang med venner, koncentrerer teksterne fra Ny Rige sig mere om *hvem* man bør indgå venskab med. Naturligvis er disse tekster idealistiske og må ansues med et vist forbehold.

Respekter dine venner!

Når kilderne fra Mellemste Rige omtaler venskab, lægger de vægt på respekt. Kapitel 18 af Ptahhoteps Vidsomsbog er særligt interessant i denne sammenhæng. Det rummer en formanende advarsel angående omgang med kvinder, som viser, at der, trods det herover beskrevne nære forhold mellem venner, var en grænse: "Dersom du ønsker at venskab varer ved i et hus, som du går ind i som herre, broder eller som ven, på ethvert sted hvor du går ind, så vogt dig for at komme kvinderne nær, for der er intet godt i en situation hvori det gøres."²¹ Det valg, som en ægypter der læste denne tekst blev stillet overfor, kan ses som et ledende ultimatum. Han ønskede vel næppe andet end at bevare sine venskaber. Et venskab går forud for ens egne lyster, idet der "intet godt" er i alternativet.

På en ekspeditionsstele i Nubien kommer denne holdning også til udtryk. Her hævder Amenemhet Is vesir Intefoker blandt sine mange dyder, at han "taler vel blandt alle mennesker og er en respekteret mand blandt sine venner".²²

Vær ærlig overfor dine venner!

Kapitel 33 af Ptahhoteps Vidsomsbog beskriver, hvordan man gebærder sig overfor en ven, hvis karakter man skal undersøge, uden at man fornærmer ham – eller uden selv at hidse sig op, hvis man finder hans adfærd anstødelig. Der er nemlig, ifølge Ptahhotep, ingen grund til at skabe ufred, da en mand alligevel altid indhentes af sin skæbne og får løn som fortjent. Det hedder f.eks.: "Dersom du undersøger en vens karakter, så udspørg ikke en som er ham nær. Afgør sagen med ham alene".²³

Teksten er ikke helt klar mht. om der er tale om et officielt forhør i embeds medfør, eller i rent privat sammenhæng. I hvert tilfælde synes det klart, at en ven er en, som man ikke skal gå bag om ryggen på, men tale rent ud til.

Bær over med dine venner!

I forbindelse med forhøret af en ven som ovenfor formaner kapitel 33 af Ptahhoteps Vidsomsbog også om at vise overbærenhed: "Dersom det, som han har hørt, ryger ud af ham, eller han gør noget, som du bliver forarget over, så vær ham alligevel venligt stemt".²⁴ Et sandt venskab er altså stærkt

nok til at overleve ubehagelige episoder. Samme holdning findes i historien om *Den Veltalende Bonde*, som i sin 7. forsvarstale, noget mere kortfattet, erklærer at "overbærenhed forlænger venskab og dropper en overstået sag".²⁵

Om end han ikke direkte refererer til venskab, så omtaler en kammerherre fra Mellemste Rige ved navn Intef på sin gravstele også sig selv som "en som forbigår en ligegyldig sag".²⁶

Skad ikke dine venner!

Kilderne fra Mellemste Rige gør det også klart, at man ikke må skade en ven. I *Den Veltalende Bondes* 3. forsvarstale præsenteres et negativt modstykke til, hvordan man omgås en ven. Bonden er blevet slået og bestjålet og bebrejder den lokale embedsmand, som tilsyneladende ikke vil hjælpe ham: "Se! Du er en usling af en vaskemand, rovgrisk i at skade en ven, en som svigter sin nære for en fedterøv."²⁷ Embedsmanden anklages for at være det stik modsatte af en retfærdig mand. At skade en ven er noget, man ikke bevidst bør gøre. Man bør vægte sine nære højere end smiger.

Også i kapitel 35 af Ptahhoteps Vidsomsbog, som omhandler livets virkelige værdier, udtrykkes denne indstilling: "Vær ikke ondsindet mod dine venner. Det er dit (ordret: hans) vand når det flyder over."²⁸ Vandet, som flyder over, er Nilen som stiger og dækker markerne med frugtbart slam. Det skal forstås som velstand. At være ondsindet ved sine venner er dermed at skade sig selv.

Vær gavmild mod dine venner!

Kapitel 19 af Ptahhoteps Vidsomsbog beskriver, hvorfor man skal holde sig fra alt ondt for at få et godt liv og vogte sig for grådighed. Denne last, som er roden til alt ondt, vil nemlig uafvendeligt skabe ufred mellem mellem slægtninge, ægtefæller og venner og føre til fortabelse og "det forbitrer godt venskab".²⁹

At man skal være gavmild over for sine venner er tydeligt nok. Men derudover siges det også, at et venskab er en af forudsætningerne for et godt liv, og at et forbitret venskab er af det onde. Her kommer resten af kapitel 35 ind i billedet som en uddybning: "Kend dine naboer, når du har midler. Vær ikke ondsindet mod dine venner. Det er dit (ordret: hans) vand når det flyder over, større end hans rigdom. En mands midler går til en anden. En anset mands karakter er nyttig for ham. Et godt omdømme bliver husket."³⁰ Det er dermed også, når man ikke lige har brug for dem, at man skal være gavmild og dyrke sine naboer og venner. Det omdømme, som

det skaber, og dermed forstået vennerne selv, er mere værd end flygtig rigdom.

Gavmildhed i et venskabsforhold er også fremhævet som en dyd i kammerherren Intefs selvbiografi: "Jeg var menigmands ven, sød i henseende til mildhed overfor den, som intet havde."³¹ Et særpræg ved denne tekst er, at Intef, som tilhører overklassen, er i et venskabsforhold med folk af lavere social status. Det er ikke ensbetydende med, at Intef direkte spiste og drak sammen med dem. Det kan ligeså godt være, at der her er tale om en velgørenhedsfaktor, og at han snarere *bespiste* dem.

Lige børn leger bedst!

Visdomsteksterne fra Ny Rige omhandler ikke så meget, *hvordan* man omgås sine venner, som *hvem* man indgår venskab med. Her er der lagt vægt på, at man går efter sine ligemænd. Teksterne fra Mellemste Rige understreger også, at en ven er en, som man kender. Men det er først med visdomsteksterne fra Ny Rige, at det optræder som et kriterium. Kapitel 29 af Dua-Khetis Visdomsbog omhandler, hvordan man skal gebærde sig karriere-mæssigt. Man bør adlyde embedsmændene og generelt omgås og gøre sig heldigt bemærket blandt folk af højere rang.

"Vær ikke indbildsk, associer med en, som er mere fremtrædende, indgå venskab med en mand af din generation."³² Selv om teksten opfordrer til, at man bør mænge sig med fremtrædende personer, gør den dog klart, at man ikke skal være blåøjet. Sandt venskab findes blandt ens ligemænd.

I Anis Visdomsbog formaner der bl.a. om, at for at være lykkelig og fri for alt ondt må man vogte sig for bedrageri og løgn og ikke omgås urostiftere. Derimod bør man "indgå venskab med en, som er oprigtig og sanddru, idet du har set hvad han har udrettet og idet din oprigtighed matcher hans, så at jeres broderbånd er harmonisk."³³ En sand ven er altså en ærlig mand. Men det er vigtigt, at man først ser en potentiel ven an og udser sig en, som er ens ligemand i den henseende. Som nævnt i indledningen ligger der også noget kollegialt i det, idet venskabet omtales som et broderbånd.

Udover Anis Visdomsbog omtaler også det "Satiriske Brev" en vens karakter. I kapitel 1 præsenterer fortælleren Hori sig selv og alle sine fremragende evner og dyder. Han er et forbillede for sine medmennesker. Bl.a. er han velgørende, vis, elsket af alle, bliver taget med på råd og "der er ingen modstand mod ham, man ønsker hans venskab, man bliver ikke led og ked af ham."³⁴

Alle folk ønsker altså (ifølge ham selv vel at mærke) at være Horis ven, fordi han er en fremragende skriver og besidder en god karakter og alle dyder. Om end der kan ligge et vist popularitetselement heri, må disse egenskaber, ifølge Hori, altså være grundlag for et venskab.

I Amenemopes Visdomsbogs kapitel 26 omtales også, hvem man bør omgås og gøre sig venner med: "Sid ikke i ølstuen, og slå dig ikke sammen med en, som er større end dig, hvad enten han er større eller mindre (end dig) i sit embede, gammel eller ung. Gør dig venner med en mand af din slags."³⁵ Amenemope sammenfatter holdningerne fra Dua-Khetys og Ani. Formaningene om ikke at sidde i ølstuen afviger fra Mellemste Rige-teksternes beskrivelse af socialt samvær med venner. Dette ses dog kun i denne tekst. Selv hvis Ani skulle give udtryk for en almen holdning, behøver det ikke at betyde, at der var sket en holdningsændring. Det kan også tænkes, at dette kun hentyder til samværet med "en som er større", eller at Ani skelner mellem drikkelag i ølstuer og middagsselskaber.

Venskab kontra kaos

Ud fra de forudgående punkters beskrivelse af venskab kan det næppe være overraskende, at denne type forhold havde en høj status i en ægypters liv. Ptahhoteps metaforiske beskrivelse af venskab som Nilens frugtbare slam, som var Ægyptens livsnerve, viser, at det blev betragtet som en berigelse.

Flere tekster fra Mellemste Rige præsenterer venskab som en af verdensordenens grundpiller. I nomarken Itiibis grav i Siut fra Første Mellemtid fik han nedskrevet sin selvbiografi. Blandt sine gode gerninger nævner han, hvordan han under magtkampene i Første Mellemtid skabte ro og orden i sit nome: "(Jeg er en) som fordriver alt ondt. De som kæmpede, de som levede i borgerkrig, (lever nu) som venner."³⁶ Venskab er sat som modpol til borgerkrig. Hensigten med denne type tekster er at fremstille den afdøde som besiddende alle de dyder, som kendetegner et ærværdigt liv i en ordnet verden. Venskab er en sådan dyd, og borgerkrigen er et aspekt af det onde, som er kontrasten til disse dyder. Ultimatummet i det herover ofte fremhævede kapitel 18 af Ptahhoteps Visdomsbog rummer den samme kontrastering: enten venskab eller en situation hvori der "intet godt er".

Venskab som et aspekt af Maat?

Ud fra Ptahhoteps sammenligning af venskab med den livgivende oversvømmelse og kontrasteringen mellem "ondskab" og venskab i nomarken Itiibis

selvbiografi kunne det tænkes, at venskab sås som et aspekt af Maat. At dette ikke er ren spekulation understøttes af *Den Veltalende Bondes* 9. forsvarstale. Her erklærer bonden at “der er ingen ven for den som er døv for Maat.”³⁷

I en bidende hentydning til embedsmandens tilsyneladende mangel på vilje til at yde bonden retfærdighed erklærer sidstnævnte, at den som ikke opfylder Maat, er ude af stand til at indgå venskaber. Et venskab er afhængigt af, eller snarere en del af, Maat.

LITTERATUR

D. Franke, *Altägyptische Verwandtschaftsbezeichnungen im Mittleren Reich*, Hamburg 1983, s.355-62.

D. Skjalm, ‘Venskab i det gamle Ægypten’. (Specialeafhandling fra Københavns Universitet 2008), s.8-46.

De fleste af de litterære tekster citeret herover kan findes oversat i følgende værker:

M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, Berkeley 1973.

W. K. Simpson (red.), *The Literature of Ancient Egypt*, Yale 2003.

NOTER

- 1 Afledninger og teksteksempler er ikke inkluderet. *Politikens Nudansk Ordbog*, 2001, s.1219 og 1220.
- 2 A. Erman og H. Grapow, *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache* III, Berlin 1957, s.294, 18.
- 3 Erman og Grapow, s.292, 10.
- 4 E. Naville, *Das Aegyptische Totenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie*, Berlin 1886, s.171, Pb, l.47.
- 5 D. Skjalm, ‘Venskab i det gamle Ægypten’ (Specialeafhandling fra Københavns Universitet 2008), s.27-8.
- 6 Skjalm, s.23-5.
- 7 H. O. Lange og H. Schäfer, *Grab und Denksteine des Mittleren Reichs* I-II, Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire, Berlin 1902, 1908, II, s.55 (nr. 20457).
- 8 Lange og Schäfer II, s.55 (nr. 20457 m).
- 9 C. Leitz (red.), *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen* I, Louvain 2002, s.390-8; H. Ranke, *Die ägyptischen Personennamen* I, Glückstadt 1935, s.36-7.
- 10 P. J. Frandsen, ‘On the root *nfr* and a “clever” remark on embalming’, i J. Osing og E. Kolding Nielsen, *The Heritage of Ancient Egypt. Studies in Honour of Erik Iversen*, København 1992, s.55-6.
- 11 Frandsen, s.53-5.
- 12 D. M. Doxey, ‘Temple-Priests’, i D. B. Redford (red.), *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* III, Oxford 2001, s.71; E. Schott, ‘Goldhaus’, *Lexikon der Ägyptologie* II, Wiesbaden 1977, kol.739.
- 13 E. Edel, *Hieroglyphische Inschriften des Alten Reiches*, Opladen 1981, fig. 6, 8.
- 14 Lange og Schäfer I, s.71 (nr. 20057 q).
- 15 W. A. Ward, ‘Neferhotep and his friends’, *Journal of Egyptian Archaeology* 63, 1977, pl. IX.
- 16 Ward, s.63-6; R. B. Parkinson, *Voices from Ancient Egypt*. London 1991, s.114-6.
- 17 Ward, s.65-6; Parkinson, s. 114. Se også J. A. Wilson, ‘The Artist of the Egyptian Old Kingdom’ *Journal of Near Eastern Studies* 6, 1947, s.145ff.
- 18 A. H. Gardiner og K. Sethe, *Egyptian Letters to the Dead*, London 1928, pl. I-Ia, l.10-11.
- 19 Lange og Schäfer, s.71 (nr. 20057 q).
- 20 J. J. Tylor, *Wall Drawings and Monuments of el-Kab: The Tomb of Paheri*, London 1895, pl. XII, række 1 og 2 fra oven).
- 21 Z. Zaba, *Les Maximes de Ptahhotep*, Prag 1956, s.37, nr. 277-82.
- 22 Z. Zaba, *The Rock Inscriptions of Lower Nubia*, Prag 1974, s.99, 4-6.
- 23 Zaba, *Maximes*, s.463-5.
- 24 Zaba, *Maximes*, s.471-3.
- 25 R. B. Parkinson, *The Tale of the Eloquent Peasant*, Oxford 1991, s.38, 4-5.
- 26 K. Sethe, *Aegyptische Lesestücke*, Leipzig 1924, s.81, l. 20.
- 27 Parkinson, *Eloquent Peasant*, s.29, 12-3.
- 28 Zaba, *Maximes*, s.55, nr. 490-1.
- 29 Zaba, *Maximes*, s.40, nr. 305.
- 30 Zaba, *Maximes*, s.55, nr. 489-94.
- 31 Sethe, *Lesestücke*, s.80, l. 22.
- 32 W. Helck, *Die Lehre des Dw3-Htjj*, Wiesbaden 1970, s.143, XXIXe-f.
- 33 J. F. Quack, *Die Lehre des Ani*, Fribourg 1994, s.163 (hier. text B 18, 7-9).
- 34 H. W. Fischer-Elfert, *Die Satirische Streitschrift des Papyrus Anastasi I*, Wiesbaden 1992, s.23.
- 35 E.A.W. Budge, *Fascimiles of Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum* II, London 1923, s.50, sec. XXIV, 22 – kol. XXV, 4.
- 36 F. L. Griffith, *The Inscriptions of Siût and Dêr Rîfeh*, London 1889, pl. 11, l.7.
- 37 Parkinson, *Eloquent Peasant*, s.47, 3.

Alabastkapellerne i Karnak

Lise Manniche

Ved indgangen til Open Air-museet i Karnak genoprejste Det fransk-ægyptiske center (CFEETK), der står for alt arkæologisk i Karnak, i 2005 et monument, der vækker nysgerrigheden [fig. 1]. Det er mere end 6 meter højt og indrammes af to betonpiller, der nu er malet i en granitrød farve. Indeni befinder der sig en lidt lavere bygning, udført af store alabastplader, der med deres marmorering i brune nuancer i sig selv er dekorative, men som yderligere er smykket med udhugne hieroglyffer og rester af relieffer. Det, der virker mest slående, er, at en del af teksterne og scenerne er anbragt sidelæns. De kar-

touché-kyndige vil opdage, at teksterne rummer navnene på to forskellige konger: Amenhotep II (1427-1401 f.Kr.) og Ramesses II (1290-1224 f.Kr.). Hvad er meningen?

I 18. dynasti opstod der en tradition for, at hver konge rejste et kapel, hvor Amon-Ra kunne hvile under sine processioner til området foran Mut-templet¹ og til et anlæg syd for Karnak i Luxor. Dette sidste var allerede tidligere i dynastiet et vigtigt mål for gudens udflugt. Den ældste endnu eksisterende del af Luxor-templet er de tre kapeller, der

Fig. 1 Amenhotep IIs niche.

Fig. 2 Kapellerne fra 18. dynasti i Luxor-templet.

Fig. 3 Amenhotep I og Tuthmosis Is kapel.

står side om side i den første gård, senere bygget af Ramesses II, lige vest for Abul Haggag-moskeen, som i nyere tid voksede op her [fig. 2]. Kapellernes proportioner og søjlernes form afslører deres tidlige herkomst, men vægudsmykningen blev ganske ændret af Ramesses II, da han anlagde sin gård og en ny pylon foran det tempel, som hans store forbillede, Amenhotep III, havde opført.

Processionskapeller er åbne i begge ender, således at man kan gå ind den ene vej og ud den anden. Da processioner gerne involverede gudestatuen i dens modelbåd, afspejler dette sig gerne i indervæggens udsmykning.² Andre typer kapeller kan i fragmentarisk stand have en vis lighed med dem, men de er forsynet med en bagvæg. Til begge typer kapeller kan den valgte stenart være alabast.³

De fleste af de her omtalte kapeller blev taget ned allerede i oldtiden, og det giver os i sig selv oplysninger om templets bygningshistorie. Da mange af dem, men ikke alle, blev genanvendt i den 3. pylon, opført af Amenhotep III, er det indlysende, at de stod i vejen for denne konges projekter, nærmere bestemt den omtalte pylon, og dermed kan deres oprindelige placering beregnes. Det har ofte voldt vanskeligheder at skelne fragmenter fra de forskellige alabastkapeller fra hinanden, da mange er fundet samme sted, er af samme materiale og har samme udsmykning.

Amenhotep I/Tuthmosis I

Et af processionskapellerne på ruten nær udgangspunktet i Karnak, hvor guden hørte hjemme, viser prototypen fra Ny Rige, som Amenhotep I var mester for: en rektangulær bygning, åben i begge ender, med let skrånende sider og kronet af rundstok og hulkel [fig. 3].⁴ På facaden står der en symmetrisk besked fra kongen i tidens typiske kancellisprog:

Han gjorde som et monument for sin fader Amon, herre over De to Landes troner, at gøre et gudekapel ved navn "Amons monumenter er varige" af alabast fra Hatnub, med døre af asiatisk bronze i ét lag med billeder til at smykke det indlagt i elektrum. Aldrig var noget lignende gjort i dette land siden urtiden. Han gjorde det til sin første *sed*-festival for at opnå liv for evigt.

Fig. 5 En væg fra Tuthmosis III's kapel i Open Air-museet (2009).

Det kan han sådan set have ret i, men han kunne ikke have forudset, at kapellet en dag, hvor begrebet frilandsmuseum opstod, ville komme til at stå klods op ad Sesostri's Is noget lignende hvide kapel fra Mellemste Rige – men det er jo ikke af alabast.⁵ Også det var konstrueret til at fejre kongens regeringsjubilæum, men kun i arkitekturen antydes, at det kunne have været anvendt til en procession, idet bygningen er et gennemgangskapel. Da der kun er en lav væg og støttepiller langs siderne, er der dog ikke plads til afbildninger af en evt. båd her, og en sådan nævnes heller ikke i teksterne.

Væggens relieffer blev bestrøget med et lag gips for at binde farverne. Dermed forsvandt ethvert

sport af alabastens naturlige farve og mønster. Nu er gipsen væk, og årerne træder frem og distraherer med deres uro en del fra relieffets fine linier. Stenen var ikke altid af perfekt og ensartet kvalitet, og de gamle billedhuggere har repareret med små stykker indlagt sten. Udsmykningen viser på indersiden båden stående på sin piedestal og kongen ofrende foran den. De øvrige relieffer antyder, at det aspekt af Amon, der her fokuseres på, er Amon-Min, den virile gud, hvilket hænger sammen med, at kapellet skulle benyttes under den skønne Opet-fest, hvor kongens foryngelse skulle fejres.⁶ Amenhotep I blev åbenbart ikke færdig med projektet, for vi finder også hans efterfølger, Tuthmosis Is navn og billede på en af ydervæggene.

Fig. 4 Amenhotep Is kapel afbildet i Hatshepsut's røde kapel.

Fig. 6 Tuthmosis III's kapel ved den hellige sø.

Kapellet blev fundet af M. Pillet under tømningen af den 3. pylon i årene 1922-24.⁷ Det er altid dybt fascinerende at læse disse udgravningsrapporter i *ASAE*, hvor ultrakorte de end er. Det blev genrejst af H. Chevrier i 1947.

Hatshepsut

havde planer om at opføre et bådkael foran gudens allerhelligste, men valgte rød kvartsit til formålet.⁸ Udsmykningen blev betydeligt mere detaljeret og opsummerer i lille format de vigtigste af de emner, der generelt skulle foreviges i tempeludsmykning: grundlæggelsesceremonier, kroning, processioner, endda rejsningen af obelisker. I processionsscenerne spiller kapellet, der rummede gudens båd med gudestatuen placeret i den under festen, en væsentlig rolle. Et af de kapeller, der afbildes på Hatshepsuts eget monument, kunne være det, der allerede stod der og var i brug på hendes tid: alabastkapellet rejst af hendes bedstefader Amenhotep I og fuldendt af hendes fader Tuthmosis I. Teksten siger udtrykkeligt: "At dvæle i gudekapellet (*sh ntr*) af alabast ved navn Amon varig af monumenter" [fig. 4]. Andre kapeller, specifikt kaldet processionskapeller (*w³ht*), er afbildet på hendes monument: "Maatkaras (Hatshepsuts) fjerde processionskapel (ved navn) Det der forfrisker Amons tale" og "Maatkaras femte processionskapel (ved navn) Det der modtager Amons virilitet (*nfrw*)". Sidstnævnte kapel er afbildet umiddelbart ved siden af en tekst, der nævner Opet-festen.

Tuthmosis III

opførte et fra teksterne mærkværdigvis ukendt kapel i den festhal, hans fader Tuthmosis II havde anlagt foran den 4. pylon.⁹ En væg af kapellet blev rejst i Open Air museet i 1997 men flere stykker er i skrivende stund ved at blive tilføjet [fig. 5].¹⁰ Bevaret er en hel langvæg og to fragmenter af den anden samt fragmenter af yder- og inderside af de to dørkarme, der udfylder kortsiderne, og næsten hele loftet bestående af tre plader. Kapellet stod oprindeligt i en nøgleposition på bådens processionsvej, idet det på denne konges tid åbnede den første etape på akse mod syd. Anledningen var formodentlig enten et regeringsjubilæum eller en sejr over Retenu. Arbejdet blev afbrudt ved kongens død. Loftsblokkene er ikke gjort færdige, selv om de billedhuggere, der havde med reliefudsmykningen at gøre, var nået helt op under dem. Kapellet blev ændret af hans barnebarn Tuthmosis IV og opsat ved siden af dennes eget. Under Amenhotep III blev kapellet taget ned og anvendt som fyld i de nordlige og sydlige tårne af Amenhotep III's 3. pylon, hvorfra de blev fremdraget igen af Pillet i 1922 og i 1926-38 samt 1946-54 af Chevrier. En blok, fundet af Legrain i 1912 i fundamentet til en niche rejst af Ramesses I ved østsiden af syd Stolpen i døren til 2. pylon, viser spor af udraderinger fra Amarna-tiden.¹¹ Den har derfor formodentlig været genanvendt et andet sted i mellemtiden og har været synligt for Akhenatons håndlangere.

Fig. 7 Thutmosis III's kapel ved søen med reparationer fra antikken.

Fig. 8 Amenhotep II's kapel. Kongen ofrer vin til guden på bagvæggen.

Lige syd for sin 7. pylon og med indgang i gårdens hjørne mod vest opsatte Tuthmosis III endnu et processionskapel, hvor guden kunne dvæle [fig. 6].¹² Det syner ikke af meget nu, men indgangspartiet er af granit af form som en lille pylon (iøvrigt oprindelig flankeret af to statuer af Sesostris I), og selve det lille kapel er af alabast. I modsat retning åbnede kapellet sig mod den hellige sø, anlagt af samme konge, hvor guden skulle foretage en rituel sejldads. Det var omgivet af et peristyl af kalksten med atten piller. Det hele stod på en 50 cm høj forhøjning, hvortil fem granittrin ledte op. Bygningens indre del var mere eller mindre en kopi af Amenhotep II's kapel og havde endda næsten samme navn: "Menkheperas (Tuthmosis III) monumenter er varige". Måske forgængerens kapel var blevet flyttet

hertil og derpå erstattet af det nye. Også her har der været lappet på fejl i stenen [fig. 7]. Kapellet står rent faktisk endnu på sin plads og giver os dermed en idé om, hvad meningen var med de fine alabastkapeller, der nu kan ses i Open Air Museet ude af deres oprindelige sammenhæng. Det bærer en dedikationsindskrift, der er formuleret som hans forgængers:

(Tuthmosis III) gjorde som et monument for sin fader Amon at gøre et prægtigt kapel for ham af alabast fra Hatnub i ét stykke på hver side (dvs. to halvdele hver af en enkelt blok)... ved gentagelsen af sit regeringsjubilæum. Måtte han skænkes liv evigt.

Fig. 9 Amenhotep IIs kapel, venstre væg med Ramesses IIs tekst.

Fig. 10 Amenhotep IIs kapel, højre væg med Amenhoteps tekst for neden og Ramesses IIs for oven.

Dette jubilæum fandt sted i kongens 33. regeringsår, og det ser ud som om peristylet blev udvidet ved denne lejlighed efter den første fase fra kongens første jubilæum i år 30.

Amenhotep II

byggede også et alabastkapel, som er det, der nævnes i indledningen her.¹³ En del af det blev fundet af Pillet i den 3. pylon i 1924.¹⁴ Det var en enorm blok på over 89 ton, der havde udgjort en del af kapellets loft, på undersiden smykket med gribbe og kongens kartoucher med rester af gul og blå farve på gipsgrund. Der var spor af en dør med to fløje i den ene side.

I 1923 havde Pillet arbejde i gang i Mut-templet lige syd for det store Amon-temple i Karnak. Her

ligger der flere bygninger. Foran pylonen til den, der går under navnet Tempel A, havde Ramesses II, som det var skik, opsat to granitkolosser af sig selv samt to steler.¹⁵ Den ene stele blev fundet af Pillet i december 1924,¹⁶ hvorimod den anden først blev lokaliseret i 1979, da Mut-ekspeditionen fra The Brooklyn Museum under ledelse af Richard Fazzini systematisk undersøgte området. På den første stod der en ud af flere tekster, der beretter om Ramesses IIs giftermål med en hittitisk prinsesse i hans 34. regeringsår (et andet eksemplar kan ses på klippevæggen syd for facaden til kongens tempel i Abu Simbel). På den anden blok var det noget sværere at identificere den tekst, som Ramesses II havde ladet indhugge. Den var væltet med forsiden nedad, og da den vejede omkring 44 ton, var den ikke helt ligetil

Fig. 11 Amenhotep II's kapel, venstre ydermur.

at flytte. Fazzini måtte grave en række tunneller ind under den for at kopiere hieroglyfferne, der drejede sig om en dedikationstekst.¹⁷

Men det viste sig, at Ramess II til sine proklamationer havde genanvendt alabastblokke allerede udhugget under Amenhotep II til hans gudekapel. De tre blokke er nu blevet forenet med andre fragmenter og genopbygget som Amenhotep II havde planlagt det.¹⁸ På indersiden er udsmykningen som følger: På bagvæggen (vest) ses nederst på venstre halvdel kongen, der ofrer vin til Amon-Min og, i en

symmetrisk opstilling, noget andet, formodentlig også til Amon-Min [fig. 8]. På venstre væg (syd) optager Ramesses II's tekst den øverste del [fig. 9], mens man på blokken nedenunder kan skimte Amenhotep II i et rituel løb foran guden. På højre væg (nord) løber kongen også foran guden, men her er en del af teksten ovenover bevaret [fig. 10]. Som overfor udfyldes den øverste blok af Ramesses II's tekst. På den venstre ydervæg (syd) er der også nogen udsmykning bevaret, hvilket giver det endegyldige bevis for, at Ramesses II genanvendte blokkene, roteret 90 grader, til sit eget formål [fig. 11]. De lodrette sider af dørkarmen (øst) viser kongen foran guden i tre registre. Nederst til højre, mellem kongen og guden, omtales "at hvile i alabastkapellet (*sh ntr*)" [fig. 12]. Bygningen måler 4,5 x 5,2 m og er 6,35 m høj. Det har dermed anderledes proportioner end et bådkaapel, og da det heller ikke er et gennemgangskapel, er det mere at betragte som et naos.

Fig. 13 Tuthmosis IVs kapel (i baggrunden Tuthmosis IIIs kapel under opførelse).

Fig. 12 Amenhotep II's kapel, dørkarm med omtale af alabastkapellet.

Der hersker nogen tvivl om dette naos' oprindelige placering. Spor på dets ydervægge antyder, at det ikke var et fritstående kapel. Det er blevet foreslået, at det stod mellem det østligste par obelisker i Tuthmosis II's festhal med døråbningen mod øst.¹⁹ Dette antydes nu i de to granitfarvede betonpiller, som bygningen nu står imellem og ligeledes i den digitale rekonstruktion fra UCLA. Det kunne dog også være et sted, hvor to mure løb parallelt tæt ved hinanden, som det var tilfældet med på den ene side den mur, der oprindeligt afgrænsede Tuthmosis II's festhal mod nord og på den anden side den nordlige mur af "cour de la cachette".²⁰ Det seneste forslag til en placering er inspireret af nye udgravninger her, der viser, at denne gård oprindeligt var delt af en øst-vestgående mur. Kapellet skulle have stået op ad vestmuren med et granitkapel som pendant mod østmuren, begge flankeret af mindre skillevægge.²¹ De to første forslag ville forklare, hvorfor dele af kapellet endte som fyld i den 3. pylon, da de ville

have stået i vejen for den. Kapellet har muligvis fungeret som en pavillion for kongen under gudens processioner.

Tuthmosis IV

opsatte et alabastkapel, kaldt "Tuthmosis der modtager Amons kroner", der er af samme type som Amenhotep Is, og de to står nu side om side i Open Air Museet [fig. 13].²² Da kongen regerede for kort til at være berettiget til en *sed*-festival, kan navnet antyde, at kapellet blev rejst i forbindelse med kroningsceremonien. Det meste af Tuthmosis IV's kapel blev også fundet i Amenhotep III's 3. pylon. Der er mindre forskelle i proportionerne og reliefferne, men konceptet er det samme. På indervæggene er gudens hellige båd afbildet stående på sin sokkel. Udsmykningen blev færdiggjort af hans søn, Amenhotep III. Oprindeligt stod det ved siden af Tuthmosis III's bådkapel i Tuthmosis II's festhal, indtil de begge måtte vige pladsen for Amenhotep III's

monumentale forskønnelse af Karnak-templets vestlige indgang.

Kapellets blokke blev fundet dels i den 3. pylon af Pillet, dels af Legrain i fundamenterne til hypostylhallen. Sidstnævnte gruppe havde udraderinger fra Akhenatens tid.

Af de seks alabastkapeller fra 18. dynasti står således kun det ene stadig på sin oprindelige plads. Til gengæld har de andre fem yderligere en historie at fortælle.

Alle fotos er taget af forfatteren.

NOTER

- 1 Templet for Amon Kamutef (PM, s.275-6) og bådkapellet bygget af Hatshepsut og Tuthmosis III (PM s.276-7). Begge templer, der ligger i knækket mellem vejen fra den 10. pylon og den, der fører ned mod vejen fra Khons-templet, er nu mere eller mindre tilsandede. (PM = B. Porter og R.L.B. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings*. II. *Theban Temples*, Oxford 1972. Her kan findes supplerende henvisninger.)
- 2 Di. Arnold, *Wandrelief und Raumfunktion in ägyptischen Tempeln des Neuen Reiches*, Berlin 1962, s.37-8.
- 3 Alabast er en fascinerende stenart. Det er den blødeste af de sten, ægypterne byggede af. Den blev bl.a. brudt i Sinai og i ørkenen øst for el-Amarna. Kalcit er dens geologisk korrekte betegnelse. Den er stærkt året i nuancer der går fra offwhite til brun, og den er nærmest at sammenligne med en kop cappuccino. I Gamle Rige ser vi den som gulvbelægning (i kong Chefrens daltempel), som parfumebeholdere eller som statuetter. I Ny Rige fortsætter brugen af den bløde sten til statuer (mest bemærkelsesværdig er nok gruppestatuen af Amenhotep III og krokodilleguden Sobek i Luxor-museet). Endelig er der disse kapeller, der ofte tjente som den hellige båds rastepads under gudens processioner.
- 4 Se den detaljerede hjemmeside om Karnak-templerne fra University of California Los Angeles: <http://dlib.etc.ucla.edu/projects/Karnak/feature/AmenhotepICalciteChapel>
- 5 PM s.61-3.
- 6 Amon-Min har allerede i Sesostris Is kapel en fremtrædende plads. Ang. Opet-festen og dens betydning under Amenhotep III som det fremgår af Luxor-templets udsmykning se L. Bell, 'Luxor temple and the cult of the royal ka', *Journal of Near Eastern Studies* 44, 1985, s.251-294, især s.258.
- 7 PM s.63-4; Pillet i *Annales du Service des Antiquités* (herefter forkortet ASAE) 22, 1922, s.238-40, pl. I; ASAE 23, 1923, s.113-7; ASAE 24, 1924, s.56-7; om rekonstruktionen se Chevrier i ASAE 28, 1928, s.119 og ASAE 47, 1929, s.165-9. Seks blokke var allerede set af G. Legrain i 1914, men krigen satte en stopper for arbejdet med at få dem ud, og de blev dækket med jord for at beskytte dem. Under Pillets arbejde viste det sig, at hele det nordøstlige hjørne af pylonen stod på to lag alabastblokke. Arbejdet kom derfor til at strække sig over flere sæsoner. I dørkarmen sad der endnu en tap af kobber fra døren. For at genopbygge kapellet på det område, som vi nu kender som Open Air-museet (og hvor det hvide kapel allerede var blevet anbragt), gravede Chevrier i 1947 ned i 3 meters dybde for at finde et stabilt sted at stille det. Der blev udlagt et lag beton, hvorover et fundament blev bygget af kvadre taget fra de øverste lag af den 3. pylon. Herover blev lagt kalkstensfliser, hvorpå kapellets grundplan blev indridset. Orienteringen var givet i de kroner, kongerne bærer i udsmykningen. At håndtere de tungske blokke af skrøbelig alabast var ikke nogen let opgave. Yderligere viste det sig, at kapellet ikke oprindeligt havde stået på ganske plan grund, hvilket nødvendiggjorde, at det første skifte måtte tages ned igen og ændres. Nu står det præcis i vater. Hele arbejdet, inklusive udgravning til fundamentet, tog to måneder og to dage.
- 8 PM s.64-71; P. Lacau og H. Chevrier, *Une chapelle d'Hatchepsout à Karnak I-II*, Cairo 1977, 1979.
- 9 Se kort gengivet i Blyth s.48, der viser Tuthmosis IIs festhal og placeringen af den 3. pylon, der senere blev bygget på dens plads.

Målene på kapellerne er som følger:²³

kapel	højde yder/inder	bredde yder/inder	dør	længde yder/inder
Amenhotep I – Tuthmosis I	4,51/3,90	3,59/2,26	1,62	6,76/4,19
Hatshepsut	7,20/4,73	6,30/4,20	1,49	17,32/3,65+ 9,66*
Tuthmosis III Open Air	4,94/4,18	4,02/2,38	1,70	7,23/4,57
Tuthmosis III sø	?	3,98/2,40	1,67	6,95/4,37
Amenhotep II	6.35**	4,50**		5,20**
Tuthmosis IV	5,50/4,36***	4,22/2,68***	2,41	6,40/4,73***

* vestibule og sanktuar uden skillevæggen

** fra UCLA Digital Karnak

*** Målene angivet i Blyth, s.100 er l 7,00, b 4,65 og h 5,15m.

- 10 E. Arnaudiès-Montélimard, 'Un reposoir de barque en calcite édifié par Thoutmosis III dans le temple d'Amon-Rê à Karnak', *Cahiers de Karnak* XI, 2003, s.159-217. Om Pillet og Chevrier se s.160 og om placeringen af kapellet s.159, n.2 og s.216;

<http://www.cfeetk.cnrs.fr/index.php?page=programme-3>

- 11 Arnaudiès-Montélimard s.160.

- 12 PM s.173-4; Legrain i *BIFAO* 13, 1916, s.28-30 med plan fig. 3 (artiklen ligger online); Blyth s.84-5; F. Carlotti, 'Contribution à l'étude métrologique de quelques monuments du temple d'Amon-Rê à Karnak', *Cahiers de Karnak* X, 1995, s.65-127; <http://dlib.etc.ucla.edu/projects/Karnak/feature/ThutmoseIIIShrine>. Legrain bemærker (s.29), at østdøren i kapellet er for smal til at lade båden passere. Gudestatuen, eller kapellet med den i, må derfor være blevet båret ned til søen til sin sejlsads.

- 13 PM s.71; C. Van Siclen, *The Alabaster Shrine of King Amenhotep II*, San Antonio/ Brooklyn Museum 1986; Blyth, s.96-7; <http://dlib.etc.ucla.edu/projects/Karnak/feature/AmenhotepIIShrine>

- 14 Pillet i *ASAE* 24, 1924, s.57-9, pl. I; jf. *ASAE* 27, 1927, s.138-9 om udtagningen. Metaldele sad endnu på plads i den øvre dørkarm som i Amenhotep Is kapel.

- 15 Af Pillet og PM p.270 fortolket som baser til kolosserne.

- 16 PM s.270-1; Pillet i *ASAE* 25, 1925, s.13-19; tekster *ASAE* 25, 1925, s.34-45; R. A. Schwaller de Lubicz, *The Temples of Karnak*, London, 1999, I, fig. 137 s.212.

- 17 R. Fazzini m.fl., *The Brooklyn Museum – American Research Center in Egypt Expedition to the Precinct of the Goddess Mut at Southern Karnak. Preliminary Report*, 1979, pp.30-5, figs. 44-47. Da stelerne var blevet flyttet til Open Air-museet, kunne amerika-

nerne (nu under ledelse af Betsy Bryan) komme videre med udgravningerne ved Tempel As pylon. Her blev der fundet rester af Akhenatens byggerier i Karnak Øst, genanvendt som dørtrin. Det drejer sig bl.a. om basen til en kolos, hvorpå stod (formodentlig) Nefertiti med sine to ældste døtre, se J. Van Dijk i S. H. D'Auria (red.), *Servant of Mut. Studies in Honor of Richard A. Fazzini*, 2008, pp.246-50.

- 18 Den oprindelige orientering af bygningen fremgår af dens udsmykning, jf. Tuthmosis III's kapel i Open-Air museet.
- 19 F. Larché, "Nouvelles observations sur les monuments du Moyen et du Nouvel Empire dans la zone centrale du temple d'Amon", *Cahiers de Karnak* XII, 2007, s.477-80.
- 20 Van Siclen s.38; Blyth s.96. Spor på loftsblokkene i Tuthmosis III's kapel i Open-Air museet kunne antyde en lignende pacering af dette kapel. Dette forkastes dog af Arnaudiès-Montélimard (s.174), da størrelsen ikke passer på nogen kendt, eksisterende mur.
- 21 J.-F. Carlotti, 'Le mur fantôme de la «cour de la Cachette» du temple d'Amon-Rê à Karnak', *Bibliothèque d'étude* 143, 2008, s.55-66.
- 22 PM s.71-2; *ASAE* 24, 1924, s.59-60, pl. ii; Blyth s.100-01. Dette kapel forefindes ikke på UCLAs hjemmeside.
- 23 Mål i meter, efter Arnaudiès-Montélimard s.178 med undtagelse af Amenhotep II. Se også for nøjagtig opmåling af kapellerne F. Carlotti, 'Contribution à l'étude métrologique de quelques monuments du temple d'Amon-Rê à Karnak', *Cahiers de Karnak* X, 1995, s.79, pl. XI (Amenhotep I), s.81, pl. XIII (Tuthmosis ved søen), s.81, pl. XIV (Tuthmosis IV), samt om bådkapellernes proportioner s.83.

Ægyptens Gåder

Anmeldelse af BBCs tv-serie
udsendt på Danmarks Radio i sommeren 2009

**Bo Dahl
Hermansen**

Sommeren 2008 udsendte Danmarks Radio en hel tv-serie om oldtidens Ægypten fra BBC. Serien er i otte afsnit, der hvert sætter sig for at give ægyptologiens øjeblikkelige svar på et eller flere historiske problemer. Til dette formål tages alle moderne hjælpemidler i brug, og en række specialister giver deres bud på svarene, først og fremmest naturligvis, “Ægyptens førende arkæolog”, Zahi Hawass. Kronologisk sættes der fokus på prædynastisk tid (del 1) og 3-4. dynasti (del 2-3), Nye Rige (del 4-6) og Ptolemæer-tiden (del 7-8). At give en samlet vurdering af serien er svært, fordi tingene gribes forskelligt an i dens forskellige afsnit, så jeg vil i stedet tage nogle af de problemer op, som hen ad vejen springer en fagmand i øjnene. Men lad det

være sagt med det samme: Godt initiativ! Trods mange faglige problemer, som vi skal se nærmere på nedenfor, vil den for de fleste være værd at se og få ny viden af.

Efter diverse spillefilm er en figur ved navn The Scorpion King blevet hver mands eje. Dette har manuskriptforfatteren på elegant vis udnyttet til at gøre den prædynastiske konge, Skorpion, til omdrejningspunkt for seriens første afsnit. Der er således lagt op til et drama, som gennem udsendelsens forløb bliver udfoldet i rigt mål. Der bliver argumenteret for, at Skorpion ved hjælp af krig og handel samlede et allerede civiliseret Øvre-ægypten omkring 200 år før den mere kendte kong Narmer forenede De to Lande. Dette er i sig selv ganske ukontroversielt. Mere interessant er det derfor, at der ved udgravningen af kong Skorpions grav i Abydos er fundet en række små mærkater med skrifttegn, der utvetydigt gengiver navne på byer, som i forvejen er kendt fra senere ægyptiske tekster.

Fotos LM.

Disse skrifttegn må altså være 200 år ældre end hieroglyfferne på den berømte Narmer-palet, og dermed også ældre end den tidligste skrift i Mesopotamien, hævdes det i udsendelsen. Dateringen af Skorpions grav beror både på relativ kronologi og absolutte C14-dateringer og er således rimeligt velbegrundet. Men om dette også berettiger udsendelsens påstand om, at skriften blev opfundet i Ægypten og ikke Mesopotamien, er stadig et åbent spørgsmål. For “Ægyptens førende arkæolog” Zahi Hawass er der dog ingen tvivl: Ægypterne var de første.

Emnet for seriens andet afsnit er de store pyramidebyggere og deres bedrifter: Djoser (*cum* Imhotep), Snofru, Cheops (*cum* Hemiuunu), Djedefra og Chefren. Udsendelsen begynder med en udførlig beskrivelse af Djosers gravanlæg i Sakkara og dets tilblivelse: Først lod kongen bygge en mastaba i sten, hvilket var en nyhed. Dernæst fik han den ide at omgive mastabaen med en mur. Men så kunne man jo ikke længere se den, et problem som arkitekten Imhotep genialt løste ved at bygge fem mastabaer ovenpå i aftagende størrelse, så der opstod noget så revolutionerende som en stenpyramide i seks trin. En arkitekturhistoriker, Jonathan Foyle, sætter sig i udsendelsen ned foran Djosers anlæg med blyant og papir og forsøger at tegne og fortælle sig ind i Imhoteps hoved for at identificere dennes masterplan, som overraskende nok viser sig at have været en stenpyramide i seks trin og med poleret overflade.

Denne (cirkulære) argumentation tager fejl på to områder: For det første står det klart, at Imhotep prøvede sig frem. Der er klare spor efter horisontale udbygninger af mastabaen. Dernæst blev der bygget tre trin ovenpå, hvorved den kom til at fremstå som

en pyramide i fire trin. Først derefter kunne den udbygges til den 60 meter høje pyramide i seks trin, som stadig kan beskues i Sakkara. Der var altså ingen masterplan, men derimod et eksperimentarium, som udviklede sig *ad hoc*, efterhånden som bygmestrene gjorde deres erfaringer i *praksis*. For det andet eksisterede der faktisk fortilfælde for den trinformede pyramide, om end i meget mindre skala og i andre materialer. Hele Djosers pyramideanlæg synes faktisk at kombinere elementer fra ældre gravanlæg i Sakkara og Abydos. Den store fornyelse lå derfor i brugen af sten til byggeriet, de gigantiske dimensioner, delenes relative proportioner samt den måde de blev kombineret på i pyramideanlægget. Og vi kan rigeligt forestille os, at dette må have haft en fundamental effekt på ægypternes opfattelse af kongen, og dermed på selve kongeideologien.

Det tredje afsnit i rækken omhandler sfinksens gåde (hvem lod den fremstille og hvornår?). Der gennemgås en række fagligt gyldige svar på spørgsmålet og gives derigennem et redeligt billede af forskningsdiskussionen. Alligevel løber der et altoverskyggende problem gennem dette afsnit, og i øvrigt også det foregående. Det hævdes nemlig entydigt, at pyramideprojekterne i løbet af nogle få generationer udmarvede Ægyptens ressourcer og dermed undergravede rigets økonomi. Dette er en meget konventionel opfattelse, som efter min mening ikke må stå ukommenteret.

Projekter af den størrelsesorden krævede en mobilisering af statsmagts ressourcer. Ved selve byggepladserne, Sakkara, Giza etc. blev der konstrueret hele byer, hvor både kongen, rigets førende dignitarer og de højeste administratorer kunne tage ophold. Her samledes også rigets bedste ingeniører, håndværksmestre, kunstnere, og selvfølgelig de arbejdere,

som deltog i selve byggeriet. Tusinder af mennesker arbejdede permanent på at bygge pyramiderne i Giza. Derudover blev der under de årlige oversvømmelser mobiliseret ekstra mange titusinder til hove-
 riarbejde. For at kunne samle så mange mennesker på et sted og holde byggeriet i gang måtte der produceres mad, drikke, redskaber, udstyr, tøj, serviceydelser og meget mere af producenter i hele riget. Alt dette skulle fragtes ad flodvejen til Sakkara, Meidum, Dahshur, Giza og Abu Roash, hvor de store pyramide-projekter blev udført. Der blev på den måde skabt en uddannet arbejdsstyrke og en organisation, som ville være i stand til permanent at holde et statsapparat i omdrejninger. Som det vises med al ønskelig tydelighed i serien, levede de mennesker, der arbejdede permanent ved pyramiderne i Giza, et ganske godt liv efter oldtidens forhold; og det ser ud til, at ikke blot disse, men alle de titusinder, der blev mobiliseret omkring projektet, høj som lav, blev belønnet for deres indsats med en indtægt, som var gradueret efter stand og rang, men i det mindste dækkede alles daglige behov. Dette må langsomt, men sikkert have bevirket den høje almene velstand, som Ægypten var kendt for allerede i oldtiden, og have stimuleret det marked i den private sektor, som bliver mere og mere synligt iilderne, jo længere man kommer op i tiden. Tvært imod at undergrave rigets økonomi var pyramideprojekterne altså tilsyneladende en nøgelfaktor i skabelsen af det faraoniske Ægypten ved til kongens ære at sprede rigets ressourcer og lægge grunden til en institutionaliseret provins-administration.

Som en konsekvens af dette udviklede Ægypten i 5. dynasti et statsapparat med centrale, regionale og lokale myndigheder og embedsmænd, der i tiltagende grad kunne mobilisere regionale og lokale ressourcer til egne projekter. I praksis blev disse embeder snart arvelige, hvorfor Ægypten i 6. dynasti blev til en feudalstat. Denne udvikling forbigås i BBCs udsendelser i tavshed. Uden tvivl fordi man anser denne tid for en nedgangsperiode. Ej heller tillægges Mellemske Rige tilstrækkelig betydning til at berettigede omtale. Synd og skam fordi der netop i den periode gennemførtes en gigantisk statslig satsning, der rigeligt kan sidestilles med 3. og 4. dynasti: indre kolonisation, anlæggelse af byer og fæstningsværker, enorme landvindingsarbejder, kolonisation af Nubien, og genoptagelsen af kongelige byggeprojekter i monumental skala.

Under alle omstændigheder tager seriens fjerde afsnit springet helt frem til Nye Rige og Kongernes Dal. Igen fokuseres der på de

store personligheder og deres arkitektoniske efterladenskaber: Den kvindelige farao Hatshepsut, der arvede faderen, krigerkongen Tuthmosis Is ambitioner; Horemheb, soldaterkongen hvis grav blev model for eftertidens kongegrave; og selvfølgelig Ramesses den Store (Ramesses II) og hans berømte "familiegravsted". Dette afsnit giver, takket være moderne computerteknologi og dygtig iscenesættelse af grave-
 nes mystik, et fascinerende indblik i perioden og i dalens historie. Men det giver ligesom de tidligere udsendelser anledning til faglig opposition. En af afsnittets hovedpåstande er nemlig, at Hatshepsut anlagde den første grav i kongernes dal og således grundlagde en ny tradition for kongelige begravelser. Til dette kan jeg kun svare, at i hvert fald én af hendes forgængere, nemlig faderen Tuthmosis I, lægger navn til en grav i dalen. Så mon ikke vi også her er nødt til at gå i rette med et af seriens udsagn. Hatshepsut var en både dynamisk og opfindsom hersker, men hun grundlagde næppe Kongernes Dal som begravelsesplads.

Ramesses II og hans tid er fokus for det femte afsnit i serien. Dette afsnit er opbygget som en retfærdiggørelse af den opfattelse, at netop Ramesses var den største af alle faraonerne, heraf tilnavnet "den Store". Udsendelsen giver et fascinerende billede af manden, hans bedrifter og hans tid. Men spørgsmålet "hvem var den største farao?" er naturligvis absurd i sig selv. For det afhænger selvsagt af hvilke kriterier man vælger. Undertegnede svar må derfor tage form som en byge af spørgsmål: Var det Narmer, rigsforeneren, eller Horemheb, genopretteren? Var det Djoser, trinpyramidens ophavsmand, eller Snofru, den "enestående" farao, der gjorde pyramiderne til et "nationalt" projekt? Var det en af de store krigere Tuthmosis III eller Seti I? Var det måske snarere diplomaten Amenhotep III eller kætterkongen Akhenaton? Eller skal den største farao søges blandt nogle af verdenshistoriens mest bemærkelsesværdige kvindeskikkelser: Hatshepsut eller Nefertiti? Jo, spørgsmålet virker absurd. Og dog! Ramesses blev nemlig det store forbillede for sine efterfølgere gennem 150 år. Så i ægypternes øjne må der alligevel have været noget om snakken.

Omdrejningspunktet for den sjette udsendelse i rækken er en relativt ukendt mumie, "Ukendt mand E" eller "Den skrigende Mumie". Denne mumie har et forkrampet udseende, der giver indtryk af at vedkommende har lidt en rædselsfuld død. Den blev fundet blandt kongemumierne i den store cachette, hvor den lå i en antro-

Foto LM.

poid sarkofag uden angivelse af den døde navn. Mumien var indsvøbt i linned og derefter dækket af et gedeskind. Altså en tilsyneladende uægyptisk begravelsesform. Den har derfor vakt stor mystik blandt forskere med hang til det morbide: Hvem var den døde? Hvorfor blev han gravlagt i Kongernes Dal? Og hvorfor er hans jordiske rester fastfrosset i dette kvalfulde udtryk? Ved hjælp af alskens moderne videnskabelige metoder “dissekeres” mumien uden anvendelse af destruktive indgreb. I forsøget på at identificere den døde gennemgås og dramatiseres både mumiens forskningshistorie og de mulige historiske scenarier. Var han den hittittiske prins, Zannanza? Var han en højtstående ægyptisk embedsmand, der var død under et ophold i udlandet? Eller var den døde identisk med den prins Pentawere, der spillede en central rolle i Haremssammen-sværgelsen mod “den sidste store farao” Ramesses III? Efter at have set udsendelsen må jeg sige, at jeg er i tvivl. Men det er “Ægyptens førende arkæolog”, Zahi Hawass, heldigvis ikke. Han argumenterer for, at der må være tale om mumien af den uheldige prins Pentawere, og bekendtgør ved udsendelsens afslutning, at han ikke længere anser den ukendte mand for at være ukendt. Så er der da i hvert fald knyttet en spændende historie til også denne mumie.

For at nå frem til de to sidste afsnit i serien tages der et nyt stort spring frem til hellenistisk tid. I 7. del spørges der til Alexander den Stores grav, og spørgsmålet besvares ved at følge denne “oldtidens største kriger” fra Siwa-oasen gennem Persien til Babylon, hvor han døde. Vi får historien om hvordan generalen Ptolemaios bemægtiger sig Alexanders mumie og bringer den tilbage til Ægypten; og det demonstreres overbevisende, hvordan Alexander her til en begyndelse bliver begravet i

Memfis nær de græske statuer ved Apistyrene's grave, for så ca. 30 år senere at blive flyttet til et stort gravmæle i Alexandria, som Ptolemaios i mellemtiden har ladet bygge. Der gives i dette afsnit flere bud på, hvor gravmælet i Alexandria kunne have ligget, men mere interessant er den mulighed, at Alexanders lig under romerrigets nedtur blev flyttet endnu en gang, og denne gang til “De gyldne mumiers Dal” i Bahariya-oasen. Her ligger i hvert fald et lille tempel for Alexander, som synes at have været i brug indtil flere hundrede år efter både kristendommens og islams indførelse i Ægypten. Kan det tænkes, at Alexander blev dyrket her gennem al den tid, og at han stadig ligger og venter på at blive udgravet et sted i De gyldne mumiers Dal? Er det overhovedet et interessant spørgsmål? Ja meget, for Alexander vækker stadig stærke følelser, både i Ægypten, Grækenland, Makedonien, Persien og adskillige steder i Centralasien. Hvilken opstandelse ville det ikke vække, hvis man pludselig fandt hans mumie?

Endelig tager det sidste afsnit af serien selvste Cleopatra til revision. Var Cleopatra forelsket i Cæsar og Antonius, og omvendt? Var hun en kynisk magtpolitiker, der dygtigt manipulerede et par forfængelige, midaldrende mænd til sit eget riges fordel? Eller gik kærlighed (sex) og politik op i en højere enhed? Faktisk giver udsendelsen et så tilpas tvetydigt svar, at der ikke er nogen grund til at kommentere dette. Lad os i stedet slutte af ved tæppefald. Det hedder sig i denne udsendelse, som altid, at Cleopatras selvmord var en slags sejr i døden, fordi hun derved berøvede den sejrende Octavian muligheden for at føre hende i triumf gennem Roms gader. Tja, en af Octavians adoptivfar, Cæsars, mange fejltagelser havde været at fremvise Cleopatras søster Arsinoë i sit triumftog i Rom. Dette havde givet anledning til mishagsytringer blandt tilskuerne, en fejl Cæsars arving næppe havde noget ønske om at gentage. Så ved at give Cleopatra tid og mulighed iscenesatte han i realiteten hendes selvmord, som nok var den bedste løsning for alle parter. Mon ikke denne version er tættere på virkeligheden? Når alt kommer til alt beroede Octavians enestående succes jo netop på hans evne og vilje til at tage ved lære, både af egne og andres fejltagelser. Det var netop denne egenskab, der gjorde, at den blodbesudlede borgerkrigsgeneral få år senere kunne springe ud som fredsfyrsten og landsfaderen, kejser Augustus.

*Tak til Elin Rand Nielsen for at tilvejebringe optagelser af programmerne.

FUND & FORSKNING

Cambyses' hær fundet?

Denne opsigtsvækkende nyhed blev i begyndelsen af november annonceret på internettet, ledsaget af videooptagelser og en diasserie. Herodot fortæller (III,25ff), hvordan den persiske hær (50.000 mand) på vej fra Theben mod Siwa for at bemægtige sig orakeltemplet forsvandt sporløst i ørkenen. Dette har siden stået som en af historiens største gåder. Tvillingearkæologerne Angelo og Alfredo Castiglioni fra CeRDO (Forskningscenter for den Østlige Ørken) i Varese i Italien har i mange år arbejdet ud fra den hypotese, at Cambyses' soldater i 525 f.Kr. ikke tog vejen fra Nildalen over Kharga, Dakhla og Farafra, men fra Kharga først drog mod vest og derefter stik nord gennem det store sandområde Gilf el-Kebir. Her blev de med omkring 100 km tilbage overrasket af en sandstorm. Nogle af dem søgte naturligt ly ved en klippeknold. Tvillingerne har fundet talrige skeletrester over et meget stort areal. Det afgørende er dog, at der blandt dem åbenbart lå adskillige genstande af persisk oprindelse såsom pilespidser, smykker, en dolk og en stump af et karakteristisk hestebidsel. Derudover er der fundet udtørrede brønde og hundreder af vandkrukker fra denne tid begravet i sandet. De arkæologiske levn og den geografiske placering gør sammen med den historiske overlevering tvillingernes fortolkning fristende. Men i en meddelelse postet få dage senere erklærer Zahi Hawass, at "hvad end de hævder at finde, skal man ikke tro på det". Dette har tilsyneladende sin rod i, at de to brødre ikke har officiel tilladelse til at grave i Ægypten – selv om

der mestendels syntes at være tale om overfladefund, ikke resultater af egentlige udgravninger.

I et forsøg på at udrede denne tilsyneladende diplomatiske strid om et potentielt epokegørende fund henvendte jeg mig til en kollega, der er lidt tættere på, Francesco Tiradritti i Montepulciano, som videregav følgende oplysninger: Tvillingerne har ikke udgravningstilladelse, men masser af penge og en lidenskabelig interesse for arkæologi. De har oprettet deres eget institut, som støttes af en lang række italienske fagfolk, men har ikke selv nogen formel uddannelse som arkæologer. Dette gør dem ikke nødvendigvis utroværdige. Men nyheden om hæren er faktisk af ældre dato. FT har overværet et af deres foredrag, og der foreligger endda en bog om deres tidligere opdagelser, men det kunne se ud som om fundene på billederne, hvor de ligger blandt skeletresterne, ikke er i en stand, som man ville forvente, hvis sandet lige var blevet pustet af dem. Det samme gælder andre fund, som brødrene skulle have gjort andetsteds – underforstået: genstandene kunne stamme fra antikvitethandelen og være blevet anbragt i en konstrueret arkæologisk sammenhæng. (LM)
<http://news.discovery.com/archaeology/cambyses-army-remains-sahara.html>
<http://www.drhawass.com/blog/press-release-alleged-finds-western-desert>

Khaemwaset's datters grav

Et stykke nord for Ptahhoteps mastaba har et hold fra Waseda Universitet under ledelse af S. Yoshimura og N. Kawai fundet en hidtil ukendt grav fra 19.

dynasti. Den ligger på toppen af et klippefremspring, hvor der også findes et monument for prins Khaemwaset. Gravkapellet ligger ca. 40 meter NØ for Khaemwaset's monument. Det består af en pylon, en forgård med kolonnade, et forkammer, tre kult-kapeller og basis til en pyramide, dvs. den typiske plan for et fritstående Nye Rige gravkapel, især fra Ramessidetiden og meget lig dem, der er fundet i Syd-Sakkara. Bemærkelsesværdigt er det, at kapellet er orienteret på en nord-syd akse, ulig andre samtidige gravkapeller, der normalt er orienteret på en øst-vest akse.

I gravkomplekset fandt udgravningsholdet to skakter i henholdsvis gården og forkammeret, begge underligt nok ufærdige. Udgravninger nær den nordvestlige ende af gravkapellet gav en skakt med målene 1,5m x 1,5m og 3,5m dyb. I bunden af skakten udgik mod øst en skrånende gang til gravkammeret, der befinder sig under den vestlige del af gravkapellets pyramide. Gravkammeret indeholdt en ødelagt sarkofag af fin kalksten (125 cm høj, 243 cm lang, 107 cm bred). Den stod langs kammerets sydlige væg. Selv om næsten halvdelen af sarkofagen var blevet smadret af røvere, var de fleste af resterne bevaret. Sarkofagen er af en form, der er typisk for Gamle Rige, men dens dekoration er fra Nye Rige med billeder af guder adskilt af tekstbånd.

Gravens ejer er "den højbårne kvinde, Isisnofret". Titlen *shepset*, "højbåren kvinde", bruges meget sjældent i Nye Rige og i så fald for kvinder i den kongelige familie. Prins Khaem-

waset havde en datter ved navn Isisnofret (det hed også hans mor). I betragtning af, at Isisnofrets grav ligger så tæt på Khaemwasets *ka*-kapel og på det samme klippefremspring, samt den arkaiserende stil anvendt på hendes sarkofag – hvilket netop var Khaemwasets smag – er det nærliggende at antage, at det netop drejer sig om Khaemwasets eneste datter, Isisnofrets grav. Det er i øvrigt den første grav fra Nye Rige fundet på dette klippefremspring, der befinder sig fjernt fra de ellers kendte Nye Rige-gravpladser i Sakkara. ‘Nile Currents’, *Kmt* 20/2, 2009, s.5-6.

Udrensningen fortsætter

Denne sommer (2009) er Walter B. Emerys og Jean-Philippe Louters udgravningshuse oppe på Sakkara-platteauet udset til nedrivning tillige med inspektoratets hus, hvorefter sidstnævnte flyttes ned for foden af skrænten. ‘Nile Currents’, *Kmt* 20/2, 2009, s.5.

Amarna

Barry Kemp og hans forskellige grupper har haft travlt: Nordpaladset er rensat, repareret og gjort mere tilgængeligt for besøgende. Ifølge indskrifter fundet i 1920’erne tilhørte stedet Meritaten, og hendes private rum lå langs den ene side af den store centrale søjlehal. Disse rum – bl.a. et soveværelse med trin op til en alkove bagest i rummet, og et badeværelse komplet med “bruseniche” og afløb – blev fundet i 1924 i forbausende god stand. Baderummet er med tiden ødelagt; men i denne sæson er det blevet genskabt på basis af de gamle udgravningsfotografier. ‘Nile Currents’, *Kmt* 20/3, 2009, s.6.

Udgravninger i fattigmandsgravpladsen er fortsat. Denne gang tog man fat i en del hængepartier samt nyere fund. Indtil nu udgør antallet af intakte individer 150. Gennemsnitsalderen for de voksne var 34 for kvinder og 30 for mænd. Gravpladsen er delt i to, en øvre og en nedre. I den øvre plads er antallet af

helt unge unormalt højt, men i den nedre er aldersgennemsnittet – skønt stadig meget lav – ikke unormalt for oldtidsbefolkninger. Gennemsnitshøjden for mænd er 162 cm og for kvinder 153 cm. Disse højder svarer til, hvad der er fundet i Badari-perioden og i Mellemste Rige, mens de er lavere end i de øvrige perioder i oldtidens Ægypten. ‘Nile Currents’, *Kmt* 20/3, 2009, s.6.

Abydos

Michigan Universitet under ledelse af J. Richards har arbejdet i flere grave i Abydos fra sidst i Gamle Rige til 1. Mellemtid. En 1. Mellemtids-grav var komplet med amuletter, keramik – importeret og lokal – og en samling begravelser af halshuggede hunde. ‘Nile Currents’, *Kmt* 20/2, 2009, s.7.

Genfundet grav i Theben

I forbindelse med arbejdet rundt om den øvre del af Senneferis grav (TT99) i Sheikh Abd el-Qurna har L. Bavay og hans hold fra Université Libre de Bruxelles genfundet en grav tilhørende Amenhotep, vice-seglbevarer for Tuthmosis III. Graven, C3, blev oprindeligt fundet i 1880 af den svenske ægyptolog K. Piehl*, men den sandede siden til, og dens beliggenhed gik i glemmebogen. De fleste af vægmalerierne synes allerede dengang at være forsvundet,** men loftsdekorationen og tekstbånd har overlevet. Fremtidig rydning af graven vil formentlig yde mere information i form af udsmykning, tekster og genstande. ‘Nile Currents’, *Kmt* 20/2, 2009, s.8. Se video på www.msnbc.msn.com/id/29456229

* Karl Frederik Piehl (1853-1904) elev af Gaston Maspero, fra 1881 tilknyttet Uppsala universitet. Professor i ægyptologi 1893. Grundlagde 1889 et ægyptologisk museum i Uppsala (senere kaldet Victoriamuseet).

Store Danske Encyclopædi 15, s.229,c.

** Graven interesserede i hvert fald ikke de tidlige rejsende i første halvdel af det 19.

århundrede. Ejeren var svigersøn til Seneferi, og N. Strudwick, udgraver af TT 99, fandt her i 1993 en statue af Amenhotep (nu JE 99148 i Cairo-museet). En granitskindør med hans navn og titler, utvivlsomt fra grav C3, blev i ptolemæertiden genanvendt i Khonsu-templet i Karnak (se www.fitzmuseum.cam.ac.uk/tt99/finds/amenhotep.html). (LM)

Foto A. Middleton, gengivet med tilladelse af Nigel Strudwick.

Philae

De ukuelige demotiske graffiti-jægere, E. Cruz-Urbe og S. Vinson har arbejdet i dette tempel, og de har fundet en demotisk graffiti dateret til Septimius Severus, 203 e.Kr. De har også fundet lister med navne på Isis-præster fra 5. årh. e.Kr. Denne tekst lægger endnu en generation til dem, vi allerede kender så langt frem som til 452 e.Kr. 'Nile Currents', *Kmt* 20/2, 2009, s.9.

Cleopatras lillesøster

For nylig har man (gen)fundet et kvindeligt skelet i Efesos i det vestlige Tyrkiet dateret til græsk-romersk tid. Skelettet er muligvis resterne af Cleopatra VII's søster Arsinoë IV. Arsinoë blev forvist til Efesos efter en magtkamp mellem hende på den ene side og Cleopatra og Julius Cæsar på den anden. I år 41 f.Kr. fik Cleopatra Marcus Antonius til at få hende myrdet, for derved at få elimineret en rival til den ægyptiske trone. Graven blev først opdaget i 1926, hvor hovedskallen blev fjernet og opmålt. Den forsvandt imidlertid senere under 2. Verdenskrig. Graven blev genåbnet i 1990'erne, men først for nylig har et østrisk hold retsmedicinere forsøgt at identificere resterne blandt andet ved hjælp af en C14 test, hvilke har bekræftet at både tid og sted passer på Arsinoë. Man har også fremstillet en rekonstruktion af ansigtet, baseret på de tidligere opmålinger af hovedskallen. Det tyder på, at kvinden var af blandet afstamning, og at hendes moder var afrikansk. Dette er ikke usandsynligt, eftersom Cleopatra og Arsinoë – skønt de begge var døtre af Ptolemaios XII – havde hver sin moder. Hvis dette skelet virkelig er Arsinoë, er det de første rester af en ptolemæer, der nogensinde er fundet. 'For the Record' *Kmt* 20/2, 2009, s.13.

Ægyptisk parfume hos etruskerne

For fire år siden fandt italienske arkæologer en forseglede parfumekrukke i en etruskisk grav nær Chiusi, dateret til omkring 150/125-100 f.Kr. Indholdet er for nylig blevet analyseret af et labo-

ratorium i Pisa og offentliggjort i juli-nummeret af *Journal of Archaeological Science*. Den afdøde kvindes navn var Thana Presenti Plecunia Umranalisa, medlem af en af de fine familier i området. Hun var blevet kremeret og hendes aske lagt i en urne af travertin med et billede af et gudindehovede på. I hendes medbragte toiletskrin lå fingerringe af bronze, en pincet, to kamme og en ægyptisk alabastkrukke. Låget var væk, men hele skrinet var fyldt med ler, hvilket havde hjulpet med til at forsegle indholdet. Substansen i krukken bestod af vegetabilsk olie ("sandsynligvis moringa") og harpiks fra pinje (*Pinaceae*) og mastix (*Annacardiaceae* spp.). Da moringa bl.a. gror i Ægypten, og da krukken var af samme oprindelse, konkluderede forskerne, at der var tale om en vare importeret fra Ægypten. Dette er jo højst sandsynligt, da ægypterne

netop fremstillede duftsubstanser af sådanne ingredienser, selv om harpikserne evt. skulle importeres. (LM) M.P. Colombini m.fl., 'An Etruscan ointment from Chiusi (Tuscany, Italy): its chemical characterization', *Journal of Archaeological Science* 36/7, July 2009, s.1488-95.

Fornem pris til dansk ægyptolog

Den 17. november fik Kim Ryholt overrakt et diplom og en check på 150.000 DKr for sit arbejde som leder af CIF (Center for Canon and Identity Formation in the Earliest Literary Societies) under Københavns Universitet. Anledningen blev markeret ved et seminar og en festlig middag i Pompeji-salen i brygger Jacobsens villa i Valby, nu benyttet af Videnskabernes Selskab.

Læs om centret på <http://hum.ku.dk/faknyt/2008/k4/cfi/>

Foto LM.

Hatshepsuts perfume

Indholdet af en forsejlet parfumeflakon med Hatshepsuts navn i det ægyptiske museum i Bonn er ved at blive analyseret af forskere ved universitetet i Bonn. Først blev krukken scannet. Derpå blev der boret et lille hul i forsejlingen og udtaget fire prøver af det krystalliserede indhold. Da det har ændret sig så meget, kan det tage et år eller mere at få klarhed over komponenterne. Forskerne forventer at finde både røgelse og myrrha blandt ingredienserne. (LM) Radioudsendelse 'Duft komm raus!' fra

internettet Wissenschaft Deutsche Welle 30_07_2009.mht

Kønsskifte via CT-scanning

The Post havde 24.06.09 en artikel om CT-scanning af fire mumier fra Brooklyn Museum udført af The North Shore University Hospital, Long Island NY, med den spøgende bemærkning om at det var "bedre end Caiopraktik". Og videre: "At få en CT-scanning er en lettere klaustrofobisk affære, men ikke hvis du har tilbragt de sidste 2700 år i en sarkofag. ..." En af mumierne havde

en overraskelse til forskerne: Hun var en mand! "Vi kunne faktisk se penis og det hele" sagde Dr. Jessie Chusid, efter at have set scanningen af "Lady Hor". Ægyptologerne har altid troet at "Lady Hor" var en kvinde pga. dekorationen af sarkofagen, bl.a. fordi den ikke havde noget skæg. "Lady Hor" vil nu fremover blot blive kaldt "Hor". Artiklen er ledsaget af et foto af scanningen af "Lady Hor" med teksten "Who You Callin' Mummy?" 'For the Records', *Kmt* 20/3, 2009, s.12.

MUSEER

Undervandsmuseum i Alexandria

I 2001 vedtog UNESCO, at genstande fundet under vandet om overhovedet muligt skulle forblive på deres fundsted for at respektere deres historiske kontekst. Det er i ekstrem grad relevant for fundene i havet ud for Alexandria, og planerne for et museum under vandet skrider frem. Den franske arkitekt Jacques Rougerie er blevet valgt til at tegne det og er allerede gået i gang med en "feasibility study", og byggeriet forventes påbegyndt i 2010. Ud over strukturelle problemer er der også den finansielle side af sagen at få klaret. Undervandssektionen af museet skal bygges i tørdok og nedsænkes. I stedet for at pilotere vil det blive forankret for at gøre det mere resistent overfor eventuelle jordskælv. Med det mudrede vand i området er visibiliteten begrænset, men det afhjælpes ved at konstruere et bassin med filtreret vand i midten til de fineste genstande. Et sådant kunstigt "rev" vil uvægerligt tiltrække både plante- og dyreliv, og det forudses, at der vil forestå et permanent rengøringsarbejde. Projektet synes hovedsageligt at fokusere på Frank Goddios udgravninger i området ud for Bibliotheca Alexandrina, hvor byggeriet skal placeres. En åbningsdato er optimistisk anslået til 2013. (LM)

Foto LM.

Institution of Engineering and Technology 3.8.09 (issue 0914) (fra internettet)

Carter House

Den 4. november åbnede Carter House for besøgende. Det drejer sig om det hus, hvor vejen svinger af mod Kongernes Dal, og hvor Howard Carter og hans kolleger boede i de år, hvor de arbejdede i Tutankhamons grav. Huset, der blev bekostet af Lord Carnarvon for Carter i 1900, da deres samarbejde begyndte, har senere været anvendt af inspektørerne i antikvitetsjenesten.

Bygningen har gennemgået en omhyggelig restaurering. Det synes som om det er blevet udstyret med samtidige møbler og inventar, der ikke nødvendigvis var Carters eget(?) En skrivemaskine har noget ulogisk fået indsat et ark papir med en håndskreven tekst. På en gammel gramfon ligger en plade med en ulæselig, arabisk etiket. Der er ophængt fotografier af Carter og Lord Carnarvon, og der er også udstillet nogle af Carters fine registreringskort. Der er gratis adgang (men ingen servering, som det oprindeligt var planlagt). (LM)

Til lykke!

Rune Nyord forsvarede d. 11. december sin disputats om kroppen i Sarkofagteksterne og er nu dr. phil.

Foto LM.

NetNyt

Oriental Institute of Chicago

OI lægger løbende et udvalg af deres (ofte meget kostbare) publikationer på nettet til gratis afbenyttelse. Blandt de seneste er:

Opet-processionen i Luxor-templet:
<http://oi.uchicago.edu/research/pubs/catalog/oip/oip112.html>

Seti Is slagscener i Karnak:
<http://oi.uchicago.edu/research/pubs/catalog/oip/oip107.html>

W. Murnanes historiske fortolkning af disse scener:
<http://oi.uchicago.edu/research/pubs/catalog/saoc/saoc42.html>

Medinet Habu (3. hypostyl og tilstødende rum):
<http://oi.uchicago.edu/research/pubs/catalog/oip/oip93.html>
(LM)

"Cour de la cachette"-fundene

I året 1903 blev der gjort et usædvanligt fund i Karnak. Under gården mellem Karnak-templets sydvæg og den 7.

pylon stødte G. Legrain på to skakter ("cachette" = skjulested), hvor store mængder af statuer og statuette bedømt ud fra møntfund formodentlig var blevet deponeret i ptolemæisk tid. Ialt blev der i årene 1903-1909 fremdraget 780 statuer i legemsstørrelse eller derover, omkring 17.000 bronzestatuetter og talrige arkitekturfragmenter og småting (bl. a. en guldring med Nefertitis navn). Hele dette materiale er netop (pr. 7. november) blevet lagt på nettet. Det er resultatet af et samarbejde mellem Den Ægyptiske Antikvitetsstjeneste (SCA) og Det Franske Institut for Orientalisk Arkæologi (IFAO). Databasen rummer oplysninger om ellers ukendte genstande, der er blevet identificeret i Cairo-museets arkiver. Første version giver en liste med bibliografi over de figurer, der med rimelig sikkerhed kan knyttes til dette fund. Version 2 vil rumme mere detaljerede oplysninger om genstandene, og databasen vil løbende blive opdateret. Dette er et helt enestående arbejdsredskab for ægyptologer og andre nysgerrige sjæle.(LM)
www.ifao.egnet.net/bases/cachette

BØGER kort

To publikationer fra Carsten Niebuhr Instituttets egen serie har set dagens lys:

Paul John Frandsen, *Incestuous and Close-Kin Marriage in Ancient Egypt and Persia. An examination of the evidence* (CNI Publications 34, 2009).

Rune Nyord, *Breathing Flesh. Conceptions of the Body in the Ancient Egyptian Coffin Texts* (CNI Publications 37, 2009).
(LM)

Og fra rodekassen...

Kingsley Amis og Robert Conquest, *The Egyptologists* (Penguin Books 1968)

"The Metropolitan Egyptological Society var den mest eksklusive klub. Dens medlemmer var kun interesserede i én ting – og det var ikke ægyptologi. Det var derfor de holdt døren til Isisværelset låst når deres hustruer – og rigtige ægyptologer – var i farvandet." (fra bagklappen)

Bogen er hujende morsom på den helt specielle diskrete britiske måde ...

DET SÆRE HJØRNE

Var Jeppe Aakjær skabsægyptolog?

Jon Jørgensens lille datter ville have en go'nat-sang. Det skulle være *Nefer nefer*-sangen. Det sagde ikke JJ noget som helst. "Nefer nefer ... som vi plejer" insisterede hun. Så faldt tiøren. Det drejede sig selvfølgelig om Jeppe Aakjærs *Naar Rugen skal ind* fra 1906, som de havde sunget mange gange, og hvor første vers af ottende strofe lyder: "Og neg for neg forsvinder ..."

Information 13. aug. 2009

[Jovel! nefer nefer; paradisets wienerbrød; sneglen med hus paryk og vanter; tji lop tju (= She loves you (yeah yeah yeah)); etc etc. Vi har alle været der. AL]

Søren Giversen

1928-2009

Med professor emeritus, dr. theol., Søren Giversens død d. 19/9 2009 har vi mistet en utrolig vidende og flittig forsker, der også var en utrættelig formidler. Hvad enten han forelæste på verdens fineste universiteter eller i den mindste sognegård, færdedes han lige hjemmevant, når han med stor entusiasme delte ud af sin viden om den ældste kristendom og de såkaldt gnostiske tekster.

Søren Giversen var en af pionererne i den videnskabelige udgivelse og oversættelse af de skrifter, der i 1945 var blevet fundet ved Nag Hammadi i Øvreægypten. Han var således den første i hen ved 1600 år, der læste og kopierede “de hemmelige ord som den levende Jesus talte og som Didymos Judas Thomas skrev ned” – kort sagt Thomas-evangeliet. Det var dog ikke denne tekst fra skriftfundet, der blev emnet for hans disputats, men derimod den meget vigtige *Apokryphon Johannis* (1963) – en tekst der af mange betragtes som en klassisk gnostisk tekst. Knap så kendt er det, at Søren Giversen også ydede et betydeligt bidrag til manikæismeforskningen, idet han forestod faksimileudgaven af Chester Beatty-bibliotekets samling af manikæiske tekster. Han var i en periode President Elect for The Board of The International Association for Coptic Studies og medlem også af The Board of The International Association for Manichaeic Studies og La Société d'Archéologie Copte, Cairo.

Uden for den snævre fagkreds var han især kendt som en fremragende foredragsholder og for sine oversættelser. Længe før forskningsformidling blev moderne, havde Søren's gamle Volvo(er!) bragt ham omkring i det ganske land, og det var ikke ualmindeligt, at han blev inviteret det samme sted flere gange. Udover Thomasevangeliet oversatte han bl.a. Sandhedens Evangelium, Filipsevangeliet, Mariaevangeliet, Manis selvbiografi, Hermesteksterne og senest et bredt udsnit af oldkristne tekster, hvor der indtil hans død var udkommet 3 bind (et fjerde fær-

digredigeres af hans datter Anne Katrine Giversen). Han deltog ligeledes i oversættelsen af Det Nye Testamente (1992).

Da Søren en gang som ung kandidat under et studieophold i Tyskland havde lejet et lille værelse, blev han efter nogen tid spurgt af sin udlejer, hvad det egentlig var han studerede. Søren fortalte beredvilligt om sine studier, hvortil udlejeren, der i øvrigt var ægyptolog, replicerede: “Ach, Gnosis und kein Ende!” Og sådan blev det! Bemærkningen var vel egentlig møntet på vanskeligheden ved at trænge til bunds i de ofte gådefulde gnostiske tekster, men set på baggrund af Søren's liv blev ordene programatiske, ja nærmest profetiske for hans livslange interesse og virke inden for studiet og formidlingen af kristendommens ældste former. Og så havde han tilmed vid og et lunt sind.

Søren Giversen: cand.theol i 1953, dr.theol i 1963. Frem til 1974 var han ansat ved Det Teologiske Fakultet i København. I 1975 blev han udnævnt til professor i Ny Testamente ved Det Teologiske Fakultet i Århus, en position han besad til sin pension i 1998. Herefter var han i en årrække tilknyttet Institut for religionshistorie ved Københavns Universitet som ekstern lektor, ligesom han en periode underviste på Grønlands Universitet i Nuuk.

Tage Petersen

PAPYRUS

29. årgang nr. 2 2009

Obeliskafstøbninger i Thorvaldsens Museum

Thomas Christiansen

Fra fajanceskår til kolossale statuer fra Memfis: Petrie Projektet

Tine Bagh

Venskab i det gamle Ægypten

Dennis Skjalm

Alabastkapellerne i Karnak

Lise Manniche

Ægyptens gåder – anmeldelse af BBCs TV-serie

Bo Dahl Hermansen

Nekrolog

Tage Petersen

09/2

DECEMBER 2009
29. ÅRGANG

